

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ЖУРНАЛІСТИКИ

**МЕТОДИ ЖУРНАЛІСТСЬКОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА**
(на прикладі «Bigus.Info», «Bellingcat», «Телебачення Торонто»,
«Таємний агент»)

Кваліфікаційна робота
студента 4 курсу, групи ЛЖ-42,
першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти
спеціальності 061 «Журналістика»
Кузьмічова Артура Сергійовича

Науковий керівник:
Нечаєва Наталя Володимирівна,
кандидат філологічних наук, доцент

Харків – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I	
ТЕРМІН ЖУРНАЛІСТСЬКОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, ІСТОРІЯ ПОЯВИ, ЙОГО СКЛАДОВІ, ФУНКЦІЇ, ВІДОМІ ЖУРНАЛІСТИ	6
1.1 Журналістське розслідування як жанр журналістики	6
1.2 Історія виникнення і розвитку журналістського розслідування.....	8
1.3 Видатні журналісти-розслідувачі	9
1.4 Види та форми журналістських розслідувань	18
1.5 Етапи журналістського розслідування	21
РОЗДІЛ II	
ФУНДАМЕНТАЛЬНІ МЕТОДИ ЖУРНАЛІСТСЬКИХ РОЗСЛІДУВАНЬ	23
2.1 Спостереження	23
2.2 Інтерв'ю	27
2.3 Робота з документами	31
2.4 Експеримент	35
РОЗДІЛ III	
ДОДАТКОВІ МЕТОДИ ЖУРНАЛІСТСЬКИХ РОЗСЛІДУВАНЬ	40
3.1 Журналістика під прикриттям	40
3.2 Перехоплення даних	47
3.3 Фактор доброчесності в журналістському розслідуванні	51
3.4 Відкриті джерела	54
3.5 Порівняння методів журналістського розслідування.....	62
РОЗДІЛ IV	
БАЗИ ДАНИХ ТА РЕЄСТРИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ЖУРНАЛІСТА-РОЗСЛІДУВАЧА	67
4.1 Бази даних з юридичною інформацією	69
4.2 Майнові та фінансові бази даних	70
4.3 Бази даних з екологічної тематики	71
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75

ВСТУП

В сучасному світі доволі сильний вплив на громадськість і суспільні процеси належить представникам «четвертої влади», тобто журналістам. Якщо розмежовувати жанри журналістики за впливом на суспільство, то, напевно, найефективніше з цією задачею буде справлятися журналістське розслідування. Цей вид журналістської діяльності спрямований на протидію різним злочинам, про які важливо знати всім. Зрозуміти як за допомогою відкритих джерел, уміння працювати з інформацією і шукати її, можна викривати приховані соціальні вади, в цьому і полягає **актуальність цієї кваліфікаційної роботи.**

Неодноразово журналістські розслідування викривали та висвітлювали злочини проти суспільства з боку владних або бізнес структур, і це безпосередньо впливало на як на громадськість так і на подальший хід історії. Також можна сказати, що всі розслідування журналістів були обумовлені незадоволенням та обуренням народу, що робить привід до нього важливим, не тільки з точки зору резонансності а й справедливості.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідити журналістське розслідування як жанр журналістики, визначити і проаналізувати найбільш розповсюджені і затребувані методи у розслідувальній журналістиці, а також довести їх ефективність у контексті отримання інформації і просуванні у розкритті злочинів тих чи інших справ.

Досягнення поставленої мети потребує наступних **завдань:**

- Визначити як методи журналістського розслідування допомагають журналістам українських і закордонних видань у їх розслідувальній діяльності;
- Виявити ознаки і особливості журналістських розслідувань, принципи їх функціонування;

- Виокремити і дослідити як додаткові методи журналістського розслідування такі явища як журналістика під прикриттям, перехоплення даних, довести це прикладами українських розслідувань;
- Порівняти методи журналістського розслідування за такими факторами як ефективність, складність застосування, етичність тощо;
- Запропонувати якими інструментами для пошуку і перевірки даних може користуватися журналіст-розслідувач.

Об'єкт дослідження — текстові та відео-публікації журналістських розслідувань українських та закордонних видань: на прикладі «Bigus.info», «Bellingcat», «Телебачення Торонто», «Таємний агент» та інших. Також для більш повного дослідження об'єкту розглядатимуться історично задокументовані журналістські розслідування.

Предмет дослідження — методи і прийоми в журналістських розслідуваннях як інструменти для досягнення результату в пошуковій та розслідувальній діяльності. Розглядатимуться як загальновідомі, базові методи, так і менш відомі, нечасто використовувані в журналістських виданнях.

Емпіричну базу дослідження склали посібники «Інвестигативний пошук» Йоганеса Людвіга, «Розслідувальна журналістика» А.А. Тертичного, текстові та відео-публікації розслідувань на веб-сайтах/офіційних YouTube каналах журналістських видань. Зокрема, це текстові публікації організації «Bellingcat» та відео-публікації видання «Bigus.info».

Новизна кваліфікаційної роботи полягає в наступному:

- Явище журналістського розслідування досліджено і класифіковано за жанровими особливостями, принципами роботи, структурними елементами;
- Розглянуто і досліджено методи розслідувальної журналістики з точки зору їх особливості, ефективності, практичності, правомірності та етичності;

- Запропоновано приклади і способи застосування розслідувальних методів у практичній діяльності;

- Дипломна робота містить корисні інструменти для роботи з журналістськими розслідуваннями, зокрема це посилання на необхідні бази даних і ресурси для перевірки достовірності інформації.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає в можливості застосування всіх досліджених і описаних методів журналістського розслідування на практиці. Цей матеріал може допомогти починаючим журналістам-розслідувачам у їх роботі, дати корисні ідеї і посилання що знадобляться їм у практичній діяльності.

Структура кваліфікаційної роботи. Ця робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел. У першому розділі буде дано визначення журналістському розслідуванню, основним принципам розслідувальної діяльності, їх етапам, також розглядатиметься історія розвитку цього жанру і діяльність історично відомих розслідувачів.

У другому розділі мова йтиме про чотири основні, базові методи журналістського розслідування, розглядатиметься їх функціональність, ефективність і приклади застосування кожного з них у практичній діяльності.

Третій розділ містить досить багато інформації про додаткові методи журналістського розслідування, які використовуються не так часто і досить мало вивчені/класифіковані наразі. Аналізуватиметься так само їх принципи роботи, ефективність і приклади використання. Також тут йтиме мова про інструменти для перевірки інформації на достовірність.

У четвертому розділі окремо йтиме мова про такі корисні у журналістському розслідуванні інструменти як бази даних. Визначатимуться принципи роботи з різними реєстрами та базами даних, які спеціалізуються на різних тематиках. Розділ містить багато корисних даних для журналістів-початківців.

РОЗДІЛ 1

ТЕРМІН ЖУРНАЛІСТСЬКОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, ІСТОРІЯ ПОЯВИ, ЙОГО СКЛАДОВІ, ФУНКЦІЇ, ВІДОМІ ЖУРНАЛІСТИ

1.1 Журналістське розслідування як жанр журналістики

Журналістське розслідування — це вид професійної журналістської діяльності, спрямований на отримання розкриття та аналіз інформації, вчинків, прихованих від суспільства. Метою будь якого журналістського розслідування є знаходження і установлення істинних мотивів і причин подій в суспільстві, які відбуваються незаконно, або ідуть у розріз з поняттями моралі, гідності, справедливості. Як жанр журналістське розслідування більше схильне до аналітичних, адже спрямоване на аналіз певних проблем, подій, явищ. При цьому воно небезпідставно може вважатися найскладнішим з жанрів журналістики, тому що може включати в себе використання матеріалів інших жанрів, таких як інтерв'ю, замітки, хроніки та багато інших. Усі перелічені жанри також можуть бути використані у журналістському розслідуванні для досягнення його головної мети — подання результатів розслідування аудиторії.

Складність розслідувальної журналістики полягає в багатьох аспектах, наприклад використання різних джерел. Звичайна журналістика послуговується найбільш відкритими і розповсюдженими джерелами, наприклад такими, як пошукові машини, відкриті дані, у той час як журналістське розслідування використовує усі можливі. Це можуть бути як загальнодоступні джерела, так і ті, придатність яких неочевидна, або прихована/заблокована для загалу. Журналістське розслідування передбачає використання багатьох джерел, це можуть бути як відкриті: люди, документи, пошукові машини, особисте спостереження, так і закриті джерела: інсайдери, перехоплені дані. Форма викладення розслідувальних

матеріалів може бути різною: це може бути як текстовий, так і аудіо-візуальний формат, залежно від специфіки і призначення ЗМІ, в якому працює розслідувач.

Робота журналіста-розслідувача полягає в пошуку суспільно значущої події, виявленні її проблеми, знаходженні доказів, поданні цієї інформації суспільству. При цьому, дуже часто фінальним завданням є саме висвітлення проблеми, адже її вирішенням мають займатися вже державні структури і спеціальні служби. Незважаючи на це, багато журналістських розслідувань так і не дійшло до стадії вирішення, тому що вони були направлені на розкриття тих справ, які або дуже складно довести, або їх винуватцями є занадто впливові чи недосяжні для журналістів особи.

Займатися журналістсько-розслідувальною діяльністю може будь-який представник ЗМІ, наділений певними якостями і вміннями. По-перше, це значний рівень громадянської відповідальності, по-друге — високий рівень скептицизму, ну і, звісно ж, безсумнівна чесність і бажання боротися з беззаконням і несправедливістю. Німецький професор Гамбурзького університету прикладних наук Йоганнес Людвіг у книзі «Інвестигативний пошук» (Investigatives Recherchieren) виділяє три з основних рис, які мають бути притаманні журналісту-розслідувачу, — «цікавість, недовіра, непоштивість» [19, с. 36-38].

Отже як жанр журналістики, журналістське розслідування має свої відмінності і особливості в роботі з пошуком та застосуванні інформації, а також свої цілі, такі як викриття злочинів і вад у суспільстві. Це робить жанр журналістського розслідування досить унікальним і цікавим для дослідження.

1.2 Історія виникнення і розвитку журналістського розслідування

Як явище журналістське розслідування зародилося у Сполучених Штатах в кінці XIX, початку XX століття. Під впливом інтенсивного зростання економіки країни почали з'являтися численні журнали, які давали роботу багатьом письменникам і публіцистам. На тлі цих подій з'являється цілий напрям так званої викривальної, або як її ще називали «звинувачувальної» журналістики. Матеріали, що писалися в журналах того часу були спрямовані на виявлення і викриття таких вад суспільства як корупція, шахрайство, спекуляції [40].

Журналістів, що писали викривальні матеріали почали називати розгрібачами бруду («muckraker»), зокрема такі «ярлики» носили письменниця Іда Тарбелл, журналісти Лінкольн Стеффенс і Рей Стеннард Бейкер . Вперше цей термін увів 32-президент США Теодор Рузвельт у своїй промові 1906 року. У ній він висловив своє негативне ставлення до тих хто копається у бруді: «люди, які розгрібають нечистоту, часто є незамінними для добробуту суспільства, але тільки якщо вони знають, коли припинити розгрібати нечистоту». Жанр став надзвичайно популярним, бо набув великої соціальної значущості. Кількість «макрейкерів» також збільшилася через попит аудиторії на викривальну журналістику. Серед найпопулярніших журналів того часу, в яких публікувалися «розгрібачі бруду» були «Collier's Weekly», «Munsey 's Magazine» та «McClure's Magazine». Популярними журнали стали для інтенсивно зростаючого у той період середнього класу [40].

Нової течії журналістське розслідування набуло у 1930-х роках, і мало тісний зв'язок з діяльністю Г'юї Лонга, сенатора від штату Луїзіани. За своє правління діяч відзначився радикально демократичними поглядами, через що став конкурентом для багатьох політиків, зокрема діючому на той час президенту Теодору Рузвельту. Вбивство Г'юї Лонга стало об'єктом

численних журналістських розслідувань, справа створила величезний резонанс в суспільстві через велику кількість прихильників Лонга [7].

Наступним і найвагомим етапом розвитку розслідувальної журналістики стала справа, що увійшла в історію під назвою «Вотергейтський скандал». У 1972 році журналісти «Вашингтон Пост» Карл Бернштейн та Роберт Вудворд розкрили справу проникнення агентів республіканської партії (правлячої на той час) до передвиборчого штабу демократичної партії, який розташовувався в готелі «Вотергейт». Робота журналістів була надзвичайно важкою, адже їм усіляко заважав Білий дім, добитися результату наперекір владі було майже неможливо [3].

Але за допомогою декількох свідків, кодове ім'я одного з яких увійшло в історію як «Deep Throat», журналістам «Вашингтон Пост» все ж таки вдалося довести справу до кінця. Розслідування мало настільки великий вплив, що у 1973 році діючий на той час президент Річард Ніксон пішов з посту, а його радника Чарльза Колсона заарештували. Ця справа значною мірою розвинула жанр журналістського розслідування та журналістики в цілому, а також підняла авторитет американських ЗМІ на міжнародному рівні [3], [6].

1.3 Видатні журналісти-розслідувачі

У світі, де інформація з кожним роком стає все більш складною та комплексною, журналісти-розслідувачі стали невід'ємною частиною демократичної та вільної преси. Унікальними цих людей робить їх впертий, іноді навіть відчайдушний підхід до важких і заплутаних справ, де інші журналісти не змогли б впоратись. Вони стають відомими завдяки своєму професіоналізму, сміливості та безупинній боротьбі за права і свободи суспільства.

Діяльність журналістів-розслідувачів є надзвичайно важливою в сучасному демократичному світі, бо вона направлена на захист прав людини, боротьбу з корупцією і свавіллям владних або олігархічних структур. Така

робота є не тільки складною а й небезпечною для журналіста, бо його високі наміри допомогти суспільству дуже заважають таким людям, як олігархи, політики, абоощо. Тому не дивно, що журналістів-розслідувачів досить мало у порівнянні з усіма іншими представниками журналістики, і це робить їх досить особливими та необхідними для як для медіа-простору так і для всієї громадськості.

Журналісти-розслідувачі завжди показують високий рівень етики та професіоналізму у своїй роботі, а також готовність до складних завдань і випробувань, які потрібні для розслідування. Це робить їх діяльність дуже цінною для суспільства, і власне, через це журналісти-розслідувачі часто здобувають високі міжнародні нагороди. Найвідомішими з таких нагород є Пулітцерівська премія (за видатне розслідування), «Global Shining Light Award» («Проливаючи світло»), «Courage in Journalism Awards» («За відвагу у журналістиці») та багато інших.

Внесок журналістів-розслідувачів є надзвичайно важливим для суспільства, адже вони просувають такі речі, як право людини на інформацію, свободу слова та прозорість даних у діяльності влади та бізнес-корпорацій. Вони борються за інтереси громадськості у звичайному і медіа-просторі, що є досить вагомим внеском. Без них суспільство б не могло дізнатися про ті чи інші злочини з боку політиків, олігархів, які завжди намагаються приховати свої дії.

Завдяки роботі журналістів-розслідувачів можна говорити про журналістику як про четверту владу, бо їхні розслідування можуть здійснювати значний вплив на громадську думку і навіть змінювати хід історії завдяки впливу на політику. Цей розділ буде саме про тих журналістів, які відзначилися своєю боротьбою за свободу слова, права і свободи людини, і стали відомими як представники четвертої влади.

Боб Вудворд і Карл Бернштейн

Карл Бернштейн є одним з найвідоміших журналістів-розслідувачів у США, рівно як і Боб Вудворд. Разом вони працювали у газеті «The Washington Post» і стали відомими завдяки розкриттю справи що увійшла в історію під назвою «Watergate scandal» (Вотергейтський скандал). Про це розслідування вже йшла мова раніше, як про одне з ключових в історії розслідувальної журналістики. Розкривши її, журналісти змінили хід історії, адже навіть їх висвітлення цієї теми змусило владу відреагувати і пояснювати народу, що сталося. Розглядаючи такі приклади, можна дійсно говорити про журналістику як про «четверту владу», адже це розслідування змусило президента Р. Ніксона піти з поста президента.

Але що ми знаємо про журналістів які здійснили це розслідування? Карл Бернштейн влаштувався на роботу в газету «The Washington Post» у віці 16 років і спочатку працював там посильним. Пізніше він змінював місця роботи, працював у таких відомих американських газетах та журналах, як: Vanity Fair, Time, USA Today, Rolling Stone та The New Republic. Повернувся до своєї першої газети він вже пізніше, в 1966-му році, де здобув визнання одного з найуспішніших журналістів, а точніше репортерів [20].

Боб Вудворд не був журналістом з самого початку, після закінчення першого рівня вищої освіти він п'ять років служив у військово-морському флоті, а після — зайнявся юриспруденцією. Саме тоді, проходячи аспірантуру в Університеті Джорджа Вашингтона, Боб Вудворд вирішив податися до журналістики і стати репортером у «The Washington Post», де його тоді ще не прийняли через відсутність журналістського досвіду. Але він не здався і через рік влаштувався до газети «Montgomery Sentinel» на посаду репортера, де активно розвивався і працював, здобуваючи досвід в професії журналіста [1].

Разом ці журналісти почали працювати у 1972-му році в газеті «The Washington Post», де їм обом доручили розкопувати нашумілу тоді справу,

злом в Вотергейтському офісному комплексі, що розташовувався в будівлі готелю. Суть справи полягала в тому, що у штаб-квартиру кандидата в президенти Джорджа Макговерна, представника Демократичної партії, пробралися 5 людей, що працювали на президента Р. Ніксона в якості агентів. Під час проникнення вони представилися слюсарями, але під час затримання виявилось, що вони фотографували різні документи в офісі кандидата, а також займалися встановленням підслухок [20], [1].

Тоді справа ще не набула всесвітньої уваги через відсутність доказів причетності президента. Розслідування доручили новоствореній групі ФБР, спеціально для цієї справи. Розплутування Вотергейтського скандалу тривало понад двох років, упродовж яких Боб Вудворд та Карл Бернштейн регулярно писали статті про нього у газеті «The Washington Post». Можливо, що ця справа не набула б такого розголосу, якби не ці журналісти-розслідувачі, ба більше — не без їхньої допомоги президент таки пішов зі свого посту [20], [1].

Журналісти не тільки писали матеріали про скандал в готелі Вотергейт, а й особисто брали участь у розслідуванні, про що говорить їх постійні посилення у статтях на таємного інсайдера під кодовим ім'ям «Deep Throat». У результаті свого розслідування журналісти змогли довести причетність зломщиків до великого фонду хабарів та передвиборного штабу президента США Річарда Ніксона. На гроші цього передвиборного штабу Білий Дім створив свою групу агентів за підтримки ЦРУ, що шпигували за конкурентами [20], [1].

Після того як розслідування було завершено, до відставки президента залишалось два місяці, а справа набула світового розголосу, журналісти Карл Бернштейн та Боб Вудворд випустили книгу «All the president's men» (Вся президентська рать). У ній журналісти-розслідувачі розповіли про всі свої досягнення під час розслідування Вотергейтського скандалу, а також зібрали всі матеріали зі статей, які були ними написані. Ще пізніше газета «The

Washington Post» отримала Пулітцерівську премію за видатне розслідування завдяки Карлу Бернштейну та Бобу Вудворду [20], [1].

Як склалися долі цих видатних журналістів-розслідувачів після Вотергейтського скандалу?

Карл Бернштейн у 1977 році пішов з «The Washington Post», він не покинув розслідувальну діяльність, писав про відносини ЗМІ та ЦРУ під час холодної війни, Ізраїльське вторгнення в Ліван, Іракське вторгнення в Кувейт. На початку 90-х він працював над розслідуванням союзу Папи Римського Павла II з президентом Рональдом Рейганом. Останні десятиліття Карл Бернштейн займався письменницькою діяльністю [20].

Боб Вудворд пропрацював у «The Washington Post» набагато довше Карла Бернштейна, а також був редактором та основним репортером газети. Боб Вудворд також написав багато журналістських і біографічних книг [1].

Девід Барстоу

Якщо говорити про видатних американських журналістів, то не можна не згадати Девіда Барстоу, розслідувача та репортера, який першим отримав 4 Пулітцерівські премії. Спочатку цей журналіст-розслідувач працював у газеті «The Tampa Bay Times», там він тричі ставав фіналістом Пулітцерівських премій упродовж 1997-1998 років за підсумкові новини, розслідування, а також пояснювальну журналістику [8].

З 1999 року Девід Барстоу почав працювати у «The New York Times», а пізніше, в 2004, видання отримало Пулітцерівську премію за публічну діяльність завдяки йому і ще одному журналісту на ім'я Ловелл Бергман. Тоді ними двома було зроблено чимало матеріалів, які викривали американських роботодавців у порушенні прав людини і базових правил екологічної безпеки на підприємствах. Розслідувачі висвітлювали травми і смерті американських робітників, які відбувалися у водопровідній та каналізаційній промисловості [8].

У 2009 році Девід Барстоу отримав ще одну Пулітцерівську премію за свою розслідувальну звітність «Машина повідомлень» [41] про підставних телеаналітиків, які співпрацювали з Пентагоном. Журналіст зміг довести, що Міністерство оборони співпрацювало з 75 відставними американськими військовослужбовцями, які з'являлися в телеефірах у якості військових експертів та аналітиків. Ці люди висловлювали свою позицію стосовно війни в Іраку, вони замовчували одні речі і розповідали про інші, що було вигідно владі США [8].

Пізніше журналіст-розслідувач працював ще над декількома розслідуваннями, за які отримував високі винагороди. Зокрема це розслідування корупційних схем у компанії «Walmart», у якому Девід Барстоу довів, що компанія користувалася корупцією щоб підняти свої продажі на ринку Мексики. А також це розслідувальні репортажі, які викривали президента США Дональда Трампа і його сім'ю у ухиленні від сплати податків [8].

Девід Барстоу отримав численні нагороди за свою роботу, окрім Пулітцерівської премії, він двічі отримував премію Джорджа Полка та премію Голдсмита з розслідувальної журналістики. Він є прикладом того, як журналісти-розслідувачі можуть протидіяти злочинам з боку влади, виявляти факти порушення норм прав людини. Його численні репортажі і звіти можна вважати одним з прикладів дії четвертої влади.

Сеймур Герш

Американський журналіст-розслідувач народився в Чикаго, там же і отримав журналістську освіту. Сеймур Герш працював на такі видання, як «The New York Times», «UPI» та «AP», де і здобув визнання аудиторії. Його першим розслідуванням, яке сколихнуло суспільство, було висвітлення воєнних злочинів американських військових на війні у В'єтнамі [31].

Мова йде про масове вбивство цивільного населення в Сонгмі, в Південному В'єтнамі у 1968 році. Злочин був скоєний в сільській громаді

Мілай в Окрузі Сонтіо американськими солдатами. За підрахунками тоді було жорстоко вбито від 347 до 504 мирних мешканців декількох сіл. Розголосу і світового обурення воєнний злочин набув тільки через рік, у 1969 [23].

Сеймур Герш був одним із тих, хто висвітлював, викривав цей і інші воєнні злочини під час війни у В'єтнамі, наприклад таємні бомбардування Камбоджі, що увійшли в історію під кодовою назвою операція «Меню». Журналіст також висвітлював замовчування владою США цих злочинів, що викликало величезний суспільний резонанс в країні. За це в 1970-му році він отримав Пулітцерівську премію [31].

Пізніше, в 2004 році, Сеймур Герш почав висвітлювати воєнні злочини солдатів США у війні в Іраку, зокрема жорстоке поводження з військовополоненими. Його статті, що публікувалися в журналі «The New Yorker», стосувалися фактів скоєння насилля та жорстокого поводження з іракським в'язнями в тюремному комплексі «Абу-Грейб» [31].

Також слід відзначити, що Сеймура Герша інколи критикують за його неперевірені та безпідставні звинувачення. Так, наприклад, у 2015 році журналіст-розслідувач звинувачував адміністрацію президента Барака Обами у брехні щодо інформації про застосування режимом Башара Асада хімічної зброї у війні в Сирії. Він також заперечував офіційну версію влади щодо обставин смерті Осамі бен Ладена [31].

З останніх розслідувань Сеймура Герша є його публікація стосовно диверсії на «Північних потоках» [39], у якій він звинуватив адміністрацію Джо Байдена. У ній журналіст розповів, що президент США особисто планував диверсію протягом 9 місяців разом з командою національної безпеки, що звичайно було заперечено у Білому домі [31].

Сеймур Герш отримав безліч винагород за свою працю у журналістських розслідуваннях, зокрема він здобув п'ять премій Джорджа Полка, Пулітцерівську, премію Джорджа Орвелла і багато інших.

Гюнтер Вальраф

Німецький журналіст-розслідувач та письменник, якого можна вважати одним з основоположників такого методу, як «журналістика під прикриттям». Гюнтер Вальраф почав свою кар'єру журналіста після повернення з армії, його першими працями були публікації в молодіжному журналі «Twen» і книга під назвою «Мій щоденник з Бундесвера 1963/64», у яких він розповідав про свою нелегку боротьбу з армійським режимом [15].

Після армії Гюнтер Вальраф публікував свої репортажі про стан ринку праці Німеччини у газеті «Метал», для цього він протягом двох років працював на заводах «Тиссен», «Крупп» та «Форд» звичайним чорноробочим. Він показував, якими поганими є умови роботи для звичайних людей на німецьких заводах. Свої спостереження і висновки журналіст здійснював, використовуючи приховане включене спостереження (журналістику під прикриттям), і цим здобув свою першу популярність у аудиторії [15].

Наступними виданнями, у яких працював Гюнтер Вальраф, були «Pardon», «Konkret» та «Hamburger Abendecho». У цих газетах журналіст публікував свої репортажі, а пізніше писав книги, у яких більш детально описував свої розслідування і давав більше інформації. Так, наприклад, у 1969 році журналіст випустив книгу «Тринадцять небажаних репортажів», у якій він проводив розслідування за допомогою журналістики під прикриттям, перевілювався у підприємця, студента, безпритульного [15].

В процесі своїх розслідувань журналіст просочувався у різноманітні організації та підприємства Німеччини, маскуючись під різними іменами, змінюючи зовнішність та навіть свою поведінку, щоб викрити соціальну нерівність, порушення законів або зловживання владою. Цей підхід до розслідувань став настільки відомим і популярним, що пізніше його назвуть «Вальрафен», на честь самого журналіста [15].

У 1985 році Гюнтер Вальраф випустив книгу «На самому дні», яка нині вважається його найуспішнішою і найкращою роботою. Книга має понад

чотири мільйони екземплярів і перекладена на 36 мов. У ній журналіст-розслідувач повністю перевтілювався у турецького заробітчанина на ім'я Алі і протягом двох років працював на будівництві. За увесь цей час він ремонтував стайні, мив унітази і робив всю ту чорну роботу, з якою стикається простий приїжджий заробітчанин [15].

Якщо говорити про стиль розслідувань Гюнтера Вальрафа, то його можна описати як один з найбільш цікавих, незвичайних та небезпечних. В його основі лежить повне перевтілення і просочування в певну групу чи соціум. Журналіст приміряє на себе маску будь-кого, діє наче актор або шпигун з голлівудських кінострічок. Такий підхід до роботи безперечно дає велику перевагу у здобутті інформації, бо люди навколо Гюнтера Вальрафа ніколи навіть не здогадувалися, що він є журналістом-розслідувачем. Так, вони, нічого не підозрюючи, розповідали все, що хотів журналіст.

Але існують і недоліки у цьому методі. Першим з них є небезпечність його застосування через ризик викриття. Якщо журналіста викривають під час розслідування, його життя починає знаходитись у небезпеці через інформацію, яку він вже знає і яку захочуть приховати люди. Так, журналісту загрожує побиття або навіть смерть, враховуючи те, скільки журналістів/воєнкорів кожен рік гине у всьому світі через свою діяльність.

Другим недоліком методу є його довго тривалість у порівнянні з іншими методами. Щоб провести розслідування і написати книгу «На самому дні», Гюнтер Вальраф пробував у ролі заробітчанина Алі два роки, і це дуже багато навіть для такого складного завдання. Якщо уявити наскільки довгим і складним є цей процес перевтілення, який не стовідсотково дасть результат, то стає очевидним, що краще користуватися більш звичними методами журналістського розслідування.

Третім і найбільш явним недоліком методу є постійні звинувачення і позови до суду. На Гюнтера Вальрафа безліч разів подавали до суду люди, яких він обманював своїм перевтіленням чи підробленими документами. І хоч суд майже завжди був на його стороні, ці судові процеси займали багато

часу, сил і коштів. Наприклад, судова тяганина з газетою «Більд», у якій Гюнтер Вальраф пропрацював два роки під ім'ям Ганс Есер, щоб довести її «жовтушність», тривала понад сім років [15]. В результаті він все ж таки зміг довести свою правоту, і суд став на його бік.

За свою довгу кар'єру як журналіста-розслідувача, так і письменника Гюнтер Вальраф отримав велику кількість премій і винагород. Ці винагороди були отримані як за журналістську працю, так і за літературну. Журналіст-розслідувач отримав літературні премії «Геррит-Енгельке» та «За захист прав людини», французьку премію в сфері засобів масової інформації «Prix Jean d'Arcy» та багато інших [4].

1.4 Види та форми журналістських розслідувань

Журналістське розслідування, як і інші жанри журналістики, чітко класифікується за видами. Вид залежить від тематики розслідування, яка може стосуватися багатьох сфер життя. Автор «Розслідувальної журналістики» О. Тертичний виділяє такі основні види розслідувань: політичні, економічні, екологічні, соціально-побутові, історичні. Кожен з цих видів журналістських розслідувань має свою специфіку роботи, відрізняється методами пошуку, способом подачі до аудиторії [34].

Політичний вид журналістського розслідування зазвичай є найскладнішим і найнебезпечнішим з усіх. Робота над ним характеризується високою складністю опрацювання джерел. Доступ до інформації дуже часто приховують або взагалі блокують. Виявити і довести злочин з боку влади та/або політиків зазвичай не вдається, все через обмеженість сил та ресурсів журналіста. При цьому розслідування державних злочинів становить великий ризик для розслідувача. Виявлення і подальше оприлюднення злочинів, скоєних представниками влади дуже часто призводить до тяжких наслідків для журналістів, ув'язнення або навіть смерті (прикладом є справа Каті Гандзюк та Георгія Гонгадзе).

Економічні розслідування переважно також пов'язані з політичними, а саме з корупцією в усіх її формах та проявах. Вести такі справи досить складно, а доводити їх — ще важче. Все через складність доказовості причетності держ. службовців до фінансових махінацій, які проводяться через лазівки і прогалини в законі. Щоб працювати з такими справами, журналісту-розслідувачу необхідно мати юридичну освіту, або хоча б бути обізнаним у правовій сфері. При нестачі обізнаності в такої людини майже немає шансів довести провину/злочин того чи іншого суб'єкта. Мета такого розслідування — довести причетність суб'єкта до скоєння правопорушення. В українському медіа-просторі відомими в розкритті корупційних схем є журналісти «Bigus Info», які неодноразово оприлюднювали докази корупції на всіх рівнях влади, за що отримували нагороди за високі стандарти журналістики.

Екологічні розслідування стали найбільш розповсюдженими останні десятиліття, все через стрімкий розвиток екоактивістських організації, і екоактивізму як руху в цілому. Проблеми екології значно збільшилися і загострилися за останні 50 років, це і знищення лісів, вимирання тварин, забруднення водойм, зростання населення, тощо. Екологічні розслідування часто стосуються незаконної діяльності, яка шкодить природі.

В реаліях України це можуть бути розслідування недотримання санітарних умов в зоопарках, незаконна вирубка лісів з метою подальшого будівництва на цих територіях, будівництва сміттєспалювального заводу поблизу певних екосистем/жилих районів. Також ці теми можуть переплітатися з воєнною тематикою, адже через війну страждає і екосистема. Такий вид журналістського розслідування часто межує зі звичайним екоактивізмом. Досягти результату розслідування дуже складно. Так само як і з корупцією, екологічні злочини часто робляться з боку держави, або державними діячами, які знаходять прогалини в законодавстві і безперешкодно роблять житлові забудови на місцях екосистем, будують заводи, які забруднюють річки, вирубають ліси.

Соціально-побутові розслідування включають у себе усі кримінальні злочини, які скоюються громадянами по відношенню один до одного. Це крадіжки, вбивства, викрадення, підпали, пограбування, тощо. Соціально-побутові журн. розслідування є найрідкіснішими з усіх видів, адже журналісти рідко ними займаються, повністю залишаючи їх правоохоронним органам. Виключенням можуть бути тільки найбільш резонансні справи, які справили велике враження на суспільство.

Розслідувати такі справи можна тільки з доступом до прихованих джерел (справи в поліцейських відділках), бо докази кримінальних злочинів можна отримати тільки на місцях їх скоєння/ доступі до конкретних баз даних. При цьому, на місце злочину журналістів не допускають, тому розслідувати такі справи самостійно майже неможливо. Щоб якісно викрити і висвітлити такі злочини, журналіст має тільки співпрацювати з поліцією/спеціальними службами. Окремим явищем є розслідування військових злочинів, наприклад у війні РФ проти України. Так, наші журналісти вже неодноразово доводили причетність конкретних «військовослужбовців» рф до скоєння таких злочинів, як мародерство, катування, вбивство. Висвітленням і розслідуванням актів геноциду проти українського народу займаються такі ЗМІ, як «Телебачення Торонто», «Vigus Info».

Історичні розслідування є найспецифічнішими з усіх видів цього жанру, адже не мають чітких норм і ознак. Часто ними займаються історики, які знаються на темі. Для роботи використовуються майже виключно історичні джерела, архіви, іншого роду документи, якщо такі збереглися. Метою розслідування є знайти і «розкопати» невідому раніше інформацію стосовно події/злочину минулого (не найближчого) і подати її для суспільства у вигляді резонансного викриття. Історичні розслідування можуть стосуватися справ вбивств діячів минулого, як наприклад, смерть Адольфа Гітлера. Але, попри всі старання і обґрунтування, такі розслідування рідко можна вважати повноцінними. Через нестачу доказів,

бракування деталей, вони часто є просто конспірологічними теоріями, і не представляють із себе справжнього розслідування.

1.5 Етапи журналістського розслідування

Журналістське розслідування, як і кожен матеріал медіа, має свої етапи роботи. Етапи чітко розподіляють роботу журналіста і відрізняються один від одного. Проте ці етапи мають і спільні засади — у кожному з них розслідувачу треба постійно займатися пошуком інформації. Журналісти-розслідувачі виділяють різні етапи. Вони можуть і мають відрізнитися залежно від теми, мети, і власне бажання самого журналіста.

Проте серед основних етапів можна виділити наступні:

- **«Знайти слід»**

Першочерговий етап, в процесі якого журналіст-розслідувач має визначитися з темою. На цьому етапі формується ідея розслідування, його основні елементи. Насамперед цей етап передбачає поверхнєве ознайомлення з об'єктом розслідування, збір інформації за відкритими джерелами. Тут починається планування будь якої роботи, визначення цілей і пріоритетів для розслідування.

- **«Піти по слідах»**

Другий етап, що передбачає більше заглиблення журналіста в справу. В процесі роботи слід знайти ключові елементи розслідування, а також почати формування доказової бази. На цьому етапі необхідно працювати з різними базами даних, використовувати багато джерел інформації.

- **Збирання зачіпок в одне ціле**

Дуже складний етап, на якому журналіст-розслідувач вже повинен мати всю або більшу частину доказової бази. Всі зачіпки, докази, мотиви мають бути зібрані до купи. Після цього розслідувач має зібрати пазли в одну цілу картинку і підготуватися до найвідповідальнішого і найважливішого етапу своєї роботи.

- **«Спіймати звіра»**

Останній етап журналістського розслідування, який проходить на розсуд журналіста, він передбачає те, як розпоряджатися тими матеріалами, які вдалося отримати під час розслідування. Більшість журналістів-розслідувачів просто опубліковують свою роботу у відкритих джерелах, і залишають об'єкт розслідування у відносному спокої. У той самий час є варіант звернутися до правоохоронних органів/служб безпеки, тощо, і передати їм усі напрацювання. У будь-якому випадку вирішувати це самому журналісту.

РОЗДІЛ II

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ МЕТОДИ ЖУРНАЛІСТСЬКИХ РОЗСЛІДУВАНЬ

Оскільки журналістське розслідування є багатостадійним і складним процесом, який вимагає від журналіста великих зусиль і навантажень, воно може включати в себе різноманітні техніки і методи. Існує безліч методів роботи у журналістському розслідуванні, всі вони створювалися, доповнювалися і удосконалювалися упродовж усього існування журналістики.

Сьогодні існує безліч різних методів журналістського розслідування. Одні з'явилися відносно нещодавно, з появою мережі інтернет, інші ж є фундаментальними і використовуються вже століттями. Таких базових методів у журналістиці всього чотири: **спостереження, робота з документами, експеримент, інтерв'ю**. Ці методи виділяють автори книги «Посібник з журналістських розслідувань. Теорія та практика» [27]. Вони присутні майже в кожному журналістському розслідуванні, бо є універсальними і ефективними.

2.1 Спостереження

Спостереження є першим базовим методом у більшості журналістських розслідувань, воно слугує для пізнання і збору необхідної інформації про людину/людей, об'єкти розслідування. Спостереження може робитися безпосередньо за людиною/групою людей чи за їхньою звичайною/медіа діяльністю і допомагає журналістові дізнатися про факти порушення закону або будь яку інформацію, яка може бути корисною і цікавою в контексті матеріалу розслідування.

Особливістю журналістського спостереження як методу розслідування є те, що воно завжди є цілеспрямованим до конкретного явища або людини,

на відміну від звичайного пасивного спостерігання. Допомагає не тільки дослідити об'єкт розслідування, а й отримати певні висновки і факти стосовно справи. Використання методу спостереження може бути корисним для отримання важливої інформації та отримання доказів у журналістських розслідуваннях. Однак, слід знати, що цей метод має свої обмеження для самого журналіста.

Автор «Розслідувальної журналістики» А. А. Тертичний класифікує метод спостереження у журналістському розслідуванні за видами на прямі та непрямі, короткострокові та тривалі, відкриті і закриті, а також включені і невключені [34].

Перші (прямі та непрямі), відрізняються тим, чи контактує журналіст безпосередньо з об'єктом розслідування або він робить спостереження дистанційно, використовуючи для цього інтернет або телебачення. Другі (короткострокові та тривалі), відображають термін залученості журналіста у спостереження, відповідно, одні використовуються для підготовки коротких, швидких публікацій, інші — для більш ґрунтовних і важливіших робіт. Треті (відкриті і закриті), відрізняються тим, чи відкриває журналіст своє ім'я і мету роботи при виконанні свого розслідування, бо і те, і інше спостереження може або посприяти йому або, навпаки, завадити [34].

Четверті (включені і невключені), відображають, чи стає журналіст учасником події/явища, за яким він веде спостереження, чи він є стороннім, не залученим спостерігачем [34]. Можна сказати, що цей вид спостереження схожий на особливу форму журналістських розслідувань, що відома як **журналістика під прикриттям**. Цей вид спостереження дуже високо цініться журналістами через можливість вклинитися у процес розслідування у якості іншої людини і повністю з'ясувати і зібрати інформацію, яка їм потрібна. Проте це зробити важче і небезпечніше, адже є свого роду авантюрою, у якій журналіст може дуже сильно постраждати.

Залежно від обраного виду спостереження журналіст, відповідно, буде отримувати різні результати у своєму розслідуванні. Від його залученості у

процес залежатиме те, скільки інформації він зможе «відкопати». І, очевидно, від того, скільки часу буде витрачено на спостереження, залежить кількість і повнота інформації, якою він буде розпоряджатися далі.

Можливі варіанти користування методом «спостереження»

1) Розслідування порушення прав людини

Журналісти можуть використовувати метод спостереження в районах, де відбувалися збройні конфлікти, теракти, де відбувається порушення прав людини. В теорії вони можуть кооперувати свої дії з правоохоронними органами та іншими владними структурами щоб зупинити ці злочини.

2) Розслідування корупції в державних установах

Журналісти можуть користуватися методом спостереження для вивчення діяльності офіційних осіб, та для виявлення фактів корупції. Цей метод є назамінним у протидії корупції, адже дає змогу зібрати достатню кількість фактів і доказів.

3) Розслідування в бізнес сфері

Журналісти можуть застосовувати метод спостереження для вивчення дій бізнесменів, олігархів, що можуть призвести або призводять до порушення законодавства. Таким чином журналісти вже неодноразово допомагали правоохоронним органам виявляти корупційні схеми.

Приклади використання методу «спостереження» в журналістських розслідуваннях

В Україні одним з найкращих журналістів-розслідувачів є видання і ютуб-канал Bigus Info. Журналісти роблять викриття корупційних схем, викриття державних зрад серед українських нардепів, олігархів і навіть колишніх президентів, а також розслідування воєнних злочинів що спричинили російські військові на окупованих українських територіях.

У своїх відео [10] журналісти **Bigus Info** часто використовують метод спостереження, щоб отримати інформацію про народних депутатів, які або

втекли з країни на початку війни, або перейшли на сторону окупантів. Також вони розкривають корупційні схеми політиків і олігархів.

Спостереження робиться на основі публікацій у ЗМІ, соцмережах нардепів, а також особистого спостерігання і знімання на камеру. У відео спостереження подається як набір фактів про діяльність об'єктів розслідування, показуються висновки і докази їх причетності до порушення закону. Як результат, журналістам вдається зібрати багато інформації, на основі якої вони можуть продовжувати розслідування і підготовлювати відео, щоб повідомити про злочин суспільство.

Можна навести інший приклад, також від **Bigus Info** [24]. Тут група журналістів збрала дуже багато інформації лише завдяки методу спостереження. Розслідуючи зв'язки з росбізнесом нардепа від ОПЗЖ Суто Мамояна, розслідувачі досліджують його статки, перевіряючи їх реальний вигляд і вартість з тими даними, які подані самим Мамояном в деклараціях.

Спостереження проводиться переважно з автомобіля, фіксується, очевидно, — на камеру, для подальшої подачі у відео для аудиторії на YouTube. Для цього розслідувачі вистежують об'єкт розслідування або його найближче коло оточування і фіксують, де він з'являється, у якій компанії, куди їздить, чим займається. Журналісти за допомогою цього методу змогли отримати важливу інформацію про автопарк народного депутата, який тільки за останній рік оновився на суму більше одного мільйона доларів, про його нерухомість (великий маєток на два будинки і декілька гаражів). Досліджується також і бізнес нардепа, а саме його прибутки, записані в деклараціях, і звісно ж це робиться для співставлення «офіційних» цифр і того, чим він насправді володіє.

Також виявилось, що народний депутат дуже багато часу проводив у своєму офісі в одному київському ресторані, щоб це визначити журналісти спостерігали за рестораном протягом 4 місяців (з грудня по березень). Під час спостережень розслідувачі фіксували, як часто нардеп приїжджає до свого ресторану, хто ще навідується до нього на бізнес-зустрічі. Як

виявилось, ресторан «Ішак», в який так часто їздив народний депутат Суто Мамоян, належить великому російському холдингу. Таким чином, ефективність від методу спостереження є величезною, бо це дає групі журналістів можливість особисто підтверджувати ті чи інші твердження, а також отримувати необхідні докази для своїх розслідувань.

2.2 Інтерв'ю

Інтерв'ю — це універсальний інструмент у журналістиці. Воно слугує для написання матеріалів в усіх журналістських жанрах: інформаційних, художніх, аналітичних, адже надає журналісту спосіб швидкого, якісного отримання інформації від перших вуст.

Інтерв'ю як метод журналістського розслідування є одним з найважливіших. Його використовують для збору даних з першоджерел та отримання детальної інформації від тих людей, які мають пряме відношення до теми розслідування або мають високу компетентність у певних темах і можуть виступати експертами по конкретному питанню. Журналіст має підготуватися до інтерв'ю, скласти план запитань і чітко розуміти, яка інформація йому потрібна від свого співбесідника. Для цього важливо, щоб інтерв'юер був обізнаний у темі і мав відповідні навички, щоб гарно ставити запитання.

Способи проведення інтерв'ю

1) Особисте (очне)

Проводиться на установленій інтерв'юером або респондентом території. Зазвичай використовується більш досвідченими журналістами, бо потребує високих навичок. При очному інтерв'ю важливо не тільки правильно підібрати запитання, а й коректно їх задавати, слідкувати за власною дикцією, мовою (особливо якщо йде запис на камеру). Фіксується очне інтерв'ю частіше всього на камеру, рідше на диктофон чи блокнот.

2) Дистанційне (відеозапис)

Здійснюється по телефону або відеозв'язку. Використовується у тому випадку, якщо у інтерв'юера і респондента з певних причин немає можливості зустрітися особисто. Дистанційний спосіб проведення інтерв'ю є значно легшим, аніж особистий, бо потребує менших зусиль від журналіста. В цьому випадку інтерв'ю легше фіксувати, адже майже всі програми відеозв'язку (Skype, Zoom, Google Meet тощо) мають вбудовані записні функції.

3) Дистанційне (переписка)

Можна провести у будь-якому зручному месенджері, соціальній мережі тощо. Використовується в тому випадку, якщо у журналіста бракує часу і він має терміново зв'язатися з експертом для з'ясування декількох питань. Зазвичай використовують журналісти-початківці, бо цей спосіб є набагато легшим, ніж попередні. Для фіксації інтерв'ю використовуються скріншоти переписки.

Після інтерв'ю журналіст має проаналізувати отриману від співбесідника інформацію і неодмінно перевірити її достовірність. Під час роботи над журналістським розслідуванням він повинен використовувати не одне а декілька інтерв'ю від різних джерел для отримання різних поглядів і думок.

Інтерв'ю у роботі над журналістським розслідуванням це потужний, але не єдиний метод, який можна використати для отримання потрібної інформації. Журналіст повинен комбінувати і інші методи, такі як спостереження, експеримент, робота з документами, про них мова піде далі. Отже, важливим у роботі журналіста-розслідувача є комбінування усіх методів для отримання більш повної картини теми розслідування та перевірки отриманої інформації.

Техніки для проведення успішного інтерв'ю

Щоб отримати потрібну інформацію від співбесідника, журналіст має не просто задавати питання за планом, а й відхилятися від нього. Запитання

повинні бути гострими і іноді провокаційними, головне – не налаштувати людину проти себе, щоб вона не відмовилась відповідати. Наприклад, можна скористуватися подібними техніками:

1) Закрите питання

Потрібні журналістові для того, щоб отримати конкретні відповіді на задані питання. Від такого запитання співбесіднику досить важко ухилитися, бо відповідь на них має бути «так або ні». І якщо респондент буде невпевненим і намагатиметься переводити тему, це можна буде одразу помітити і зробити певні висновки.

2) Відкрите питання

Використовуються для отримання більшого обсягу інформації. Якщо тема розслідування не розкрита повністю, то можна скористатися цією технікою. Співбесідник має давати розгорнуті відповіді, для цього питання має виглядати так: «Що ви можете розказати про купівлю цього маєтку?», «Якими ще деталями можете поділитися?».

3) Особисте ставлення

Слугують для розташування співбесідника до себе. Такі питання, як «А що ви особисто думаєте про цю людину?» звучать менш формально, тому можуть підштовхнути співбесідника до відвертої відповіді. Тому потрібно питати не те що знає людина (якусь базову інформацію) а її особисті думки/ставлення. При цьому такі питання допомагають визначити позицію та інтереси респондента стосовно справи.

4) Суперечливі питання

Можуть застосовуватися для того, щоб вивести людину на відверту, чесну відповідь. Прикладом може бути: «Ви казали, що ніяк не причетні до цієї фірми, тоді як ви можете пояснити те, що вас неодноразово бачили разом з її директором?». По своїй суті такі питання є провокативними, але дуже ефективними, якщо ви здогадуєтесь, що людина бреше чи приховує якусь інформацію.

5) Фейкові питання або питання-пастки

Використовуються для перевірки людини на правдивість її тверджень. Для цього журналіст має задавати такі питання, відповідь на які має бути неправдива: «Це правда що ви останні роки не співпрацювали з фірмою В, тому що маєте великі заборгованості?». Якщо співбесідник відповість на них так, як запланував журналіст, то скоріш за все це є брехня. Такі питання дуже корисні для того, щоб подивитися як людина бреше і перевірити таким чином інші її відповіді.

Приклади використання методу «інтерв'ю» в журналістських розслідуваннях

Ті ж самі журналісти **Bigus Info** в розслідуванні «Хто ховає ТАЄМНІ АКТИВИ Медведчука і Козака?» [37, з 14:14] корупційних схем депутатів-зрадників Віктора Медведчука і Тараса Козака, окрім багатьох інших методів використали метод інтерв'ю для отримання важливої інформації. Журналіст-розслідувач використовує дистанційний спосіб проведення інтерв'ю, бо його співбесідницю не вдалося застати вдома.

У відео показаний невеликий фрагмент інтерв'ю, проте можна зауважити, що журналіст ставить прямі, відкриті питання, що навіть неочікувано. Річ в тім, що респондентка — підставна особа, на яку переписував свої активи Віктор Медведчук. Але співбесідниця сама зізналася, що це правда, і на неї переписали величезну кількість нерухомості, активів і тд. Така відвертість від особи, що причетна до корупційних схем і справ депутатів-зрадників, є досить несподіваною. Можливо, що пані Ольга була впевнена у своїй непричетності або безкарності. У кінці інтерв'ю вона відповіла, що з радістю віддасть усе переписане на неї державі, коли цим почнуть займатися органи.

Це вже інший приклад, у відео «"Зав'язали очі і розстріляли": свідки про злочини рф на Херсонщині» [17] журналістка **Bigus Info** використовує метод інтерв'ю для фіксування воєнних злочинів «військовослужбовців» рф на Херсонщині. Розслідувачі особисто приїхали до деокупованих сіл, щоб

взяти короткі, проте інформативні інтерв'ю у її мешканців. Дані, які розповідають мешканці деокупованих сіл Херсонщини, дуже знадобляться для подальшого розслідування і знаходження мародерів, вбивць, гвалтівників. У відео показано багато інтерв'ю з різними людьми, це гарний спосіб подати повну інформацію щодо злочинів РФ на території України. У цьому випадку навряд чи використовувались якісь техніки інтерв'ю, у людей які постраждали просто запитували все, що їм відомо про окупантів і їхні дії.

Таким чином метод інтерв'ю дає можливість отримати ексклюзивну інформацію, з перших рук. Тобто, цей метод може дати дуже багато потрібних даних, на основі яких можна побудувати цілу доказову базу (якщо вважати свідчення інсайдерів за інтерв'ю). І саме так роблять журналісти: вони шукають потрібних їм людей, щоб отримати від них потрібну їм інформацію.

2.3 Робота з документами

Робота з документами є ключовим методом у журналістському розслідуванні, це необхідний етап у праці над кожною справою. Він полягає у знаходженні та вивченні документів, що містять інформацію про організації, людей, факти, події тощо. Цей метод можна використовувати для отримання необхідної базової інформації, доказів, перевірки фактів, виявлення прихованих даних.

Класичні джерела в роботі з документами – податкові декларації, офіційні звіти, заяви, контракти тощо. Під час роботи з документами від журналіста вимагається бути уважним і ретельним, інформацію потрібно перевіряти, бажано з декількох джерел, якщо є така можливість. Він повинен володіти високим рівнем аналізу і вмінням інтерпретувати складні дані та поняття до своєї аудиторії. Необхідно вміти шукати зачіпки і зіставляти їх з іншими, вибудовувати ланцюжок подій і складати їх в одне ціле.

Важливим аспектом в роботі з документами є збереження конфіденційності документів, з якими працюють журналісти. Для цього

необхідно знати конституцію і законодавство щодо конфіденційної інформації, особистих даних і їх захисту. У протилежному випадку журналіст дуже ризикує отримати позов до суду, тим самим підставивши не тільки себе, а й всю команду розслідувачів.

Робота з документами використовується журналістами у розкритті корупційних схем, дослідженні незаконної діяльності підприємств, порушень у сфері оподаткування тощо. Завдяки роботі з ними журналісти і отримують більшу частину фактів, що дозволяють розкрити і виявити порушення у різних сферах. Така праця є досить складною, бо вимагає від розслідувача компетентності, концентрації, працьовитості.

Документи, з якими можуть працювати журналісти:

1) Конфіденційні документи

Це зазвичай листи, електронні повідомлення, отримані від осіб, що хочуть бути анонімними і ніяк не фігурувати у опублікованому розслідуванні.

2) Публічні документи

Це офіційні звернення, звіти, заяви, публічні виступи і інша публічна інформація, подана у вигляді документів. З цим видом інформації працювати зазвичай легше ніж з іншими, бо її простіше дістати і можна сміливо публікувати у більшості випадків.

3) Документи, отримані через запит

Це можуть бути різного виду документи, доступ до яких можна отримати тільки після надісланого запиту: інформація про закупівлі, відомості про діяльність підприємств, офіційні відповіді, статичні дані. Запити подають до банків, фірм, органів державної влади.

Автор «Розслідувальної журналістики» Тертичний А. А. вважає, що існує два головних способи аналізу документів: традиційний і формалізований. На його думку *«Традиційні складають основу журналістського дослідження документів. Ці методи полягають у розумінні*

досліджуваного документа, його інтерпретації, фіксування «витягнутих» із нього відомостей. Інтерпретація здійснюється порівнянням змісту документа з певними критеріями, які відносяться до нього. Що стосується формалізованого методу, основу якого становить контент-аналіз, він вимагає вивчення великого масиву однотипних документів за певними їх параметрами» [34].

Контент-аналіз можна провести, вивчаючи документи одного типу, або ж публікації в інтернеті, стосовно однієї тематики. Таким чином можна, наприклад, виявити певні закономірності і отримати необхідні докази, які будуть використовуватись далі.

Правила роботи з документами

1) Звертатися до експерта

Дуже часто журналіст має звертатися до людини, яка більше розбирається у конкретному питанні, ніж він сам, щоб отримати актуальну або додаткову інформацію про документ. Якщо тема розслідування пов'язана з юридичним правом, журналіст зобов'язаний звернутися до експерта за допомогою. Багато видань мають свого юриста задля вирішення подібних ситуацій.

2) Використовувати цитати

Попри те, що журналіст у більшості випадків має інтерпретувати текст документу для своєї аудиторії, щоб полегшити його сприйняття, це не відмінняє використання цитат. Це правило необхідне для підтвердження фактів, які фігурують у розслідуванні. Якщо його ігнорувати, це підірве довіру аудиторії до журналіста і видання в цілому.

3) Зберігати документи у їх первинному вигляді

Це правило важливо не порушувати, адже залишивши документи в первинному вигляді, журналіст таким чином збереже достовірність і автентичність інформації. Якщо документи будуть змінені або їх зміст буде поданий до аудиторії неправильно, це підірве довіру до журналіста та порушить доказову базу у разі судового процесу, наприклад. При цьому,

збереження документів у первинному вигляді дасть можливість повторно перевірити інформацію, або витягнути більше фактів та деталей для розслідування.

4) Шукати суперечності і неспівпадіння

Метою журналіста в роботі з документами є знаходження різних невідповідностей, незрозумілих і підозрілих моментів. Всю інформацію що здається підозрілою, він має знайти і перевірити з хоча б декількох джерел. Це може бути невідповідність у цифрах, іменах або датах в одному чи декількох документах. Саме недовіра до усього є ключовим правилом журналіста-розслідувача, бо вона допомагає йому знаходити зачіпки і докази.

5) Робити власний аналіз

Інформацію, отриману з документів, журналіст має піддавати багатоетапному аналізу, використовуючи при цьому всі доступні для цього інструменти. Це пошукові машини інтернету, експерти і люди які розбираються в темі, спеціальні програми тощо. Журналіст-розслідувач повинен зіставляти інформацію з різних документів і джерел, що стосуються самого розслідування.

Приклади використання методу «робота з документами» в журналістських розслідуваннях

У відео «Нові ТАЧКИ ДЕПУТАТІВ: що купують слуги народу під час війни»[26] журналісти **Bigus Info** використовують метод роботи з документами для фіксування новопридбаного майна народними депутатами. Аналізуючи декларації і майно, яке реєстрували нардепи, журналісти зіставляли офіційну інформацію і ту, яку вони отримали зі своїх джерел. Перевірялися машини депутатів, які вони придбали нещодавно, хто на них їздить, чи коштують вони стільки, скільки заявлено в деклараціях. Для цього журналісти підключали й інші методи розслідування, такі як спостереження та інтерв'ю. З отриманої інформації розслідувачі зробили свої висновки і подали їх аудиторії.

«Єдиний державний реєстр декларацій» [14] є найпоширенішим джерелом даних для антикорупційних журналістських (і не тільки) розслідувань. За допомогою інформації, яка вноситься до цього реєстру, можна виявити факти корупційної діяльності. Реєстром декларацій користуються не тільки журналісти-розслідувачі, а й такі органи влади як НАБУ, ДБР, СБУ та інші.

Або, наприклад, у відео «Нові контракти Міноборони: скільки зароблять фірми-постачальники»[25] журналісти **Bigus Info** працюють з документами, а саме контрактами фірм-постачальників, які співпрацюють з Міністерством оборони України. У цьому розслідуванні розглядався скандал, де курячі яйця купували для армії ніби-то по 17 гривень за одну штуку. Насправді ж такі цифри у контрактах міноборони з компаніями-постачальниками виникли помилково, через так звані розрахункові добові показники споживання (сума, яка витрачається на харчування одного військовослужбовця в день). А завищення цін деяких продуктів компанії постачальники виправдали високою собівартістю доставки на фронт (підрозділам які регулярно переміщуються).

Таким чином, робота з документами дає велику кількість важливої інформації, яку необхідно аналізувати і перевіряти, бо тільки тоді це дасть необхідні журналістові результати і можливість розв'язати справу і розказати про неї суспільству. Перш за все слід пам'ятати, що це досить складний, кропіткий метод, у якому надважливим є збереження фактів у їх первинному вигляді.

2.4 Експеримент

Експеримент, як метод журналістського розслідування, є однаково дуже важливим, і ризикованим. Використовується цей метод для перевірки теорії або гіпотези, яку має журналіст, але не може довести. Експеримент передбачає проведення спеціальних досліджень, щоб перевірити гіпотезу або відкинути її. Також слугує для отримання нових доказів на тему

розслідування. Завдяки цьому методу журналісти можуть отримувати об'єктивні зачіпки, які слугують майже беззаперечними доказами у їх відео, репортажах, статтях.

Експеримент можна проводити майже у всіх галузях журналістики, адже він є дуже ефективним прийомом, який допомагає отримати інформацію. Але найбільш ефективним цей метод є саме у контексті журналістського розслідування, бо зазвичай експеримент дає змогу виявити приховану від суспільства інформацію, яку неможливо дізнатися стороннім особам.

Під час проведення експерименту журналіст має знати точну мету та план дій експерименту, відповідно до тієї теорії чи гіпотези, яку він хоче перевірити. Важливим є також ретельне планування та документація кожного етапу експерименту, який проводиться журналістом-розслідувачем, це допоможе не заплутатись і не забути важливих нюансів у ході його виконання.

Ще одним важливим аспектом під час виконання експерименту є збереження журналістських стандартів. Наприклад, третій пункт Кодексу етики українського журналіста говорить: *«Журналіст має з повагою ставитися до приватного життя людини. При цьому не виключається його право на журналістське розслідування, пов'язане з тими або іншими подіями і фактами, що мають громадське звучання і покликані захищати інтереси суспільства та особи»* [21]. Це передбачає, що журналіст не може проводити експеримент, що поставить під удар приватне життя об'єкту розслідування, якщо це ніяк не пов'язано з захистом інтересів суспільства.

Журналіст-розслідувач має зібрати та аналізувати отримані під час проведення експерименту дані, робити звіти і висновки щодо гіпотези, яку він перевіряв. Звітувати журналіст потрібен перед своїм керівником та аудиторією, але вже в кінці розслідування. Таким чином він має показати, що все робив згідно з законодавством і є правим у, наприклад, спірних ситуаціях.

Способи використання експерименту

Оскільки метод експерименту у журналістському розслідуванні означає перевірку певної гіпотези, то умови для неї має створити сам журналіст, щоб перевірити, що станеться. Можна також відтворити дві або більше ситуацій і перевірити, чим вони різняться. Це можуть бути два експерименти на різних людях, які причетні до теми розслідування. Різниця їх реакцій, відповідей і вчинків у ході експерименту може навести журналіста-розслідувача на нові результати і висновки. Метод експерименту можна використати наступним чином:

1) Створити фейковий акаунт у соціальних мережах

Сучасні журналісти-розслідувачі часто користуються фейковими сторінками у соціальних мережах для того, щоб отримати приховану інформацію та зробити це досить непросто. Для цього розслідувач має представитися до співбесідника не як журналіст, а як особа, що має відношення до справи, над якою він працює. Від людини, яка знає секрет нічого приховувати, тому співбесідник охоче (в теорії) відповість на задані питання.

2) Зробити дзвінок ніби від знайомої людини

Принцип роботи такий самий, як з фейк-сторінкою, але є суттєві відмінності. Через те, що співбесідник не бачить ні вашого ім'я, ні вашої фотографії, він може насторожитися і не повірити вам. В такому випадку людина не видасть прихованої інформації і буде уважнішою надалі.

3) Розказати вигадану історію

Спосіб, який повністю покладається на рішучість і уяву журналіста. Суть полягає у тому, щоб вигадати історію, яка дасть розслідувачу прохід до прихованої інформації. Розповідь історії може відбуватися будь-де, головне, щоб об'єкт розслідування повірив у неї і надав журналістові інформацію, яка йому потрібна. Але використання цього способу є складною задачею, адже вимагає від журналіста не тільки рішучих дій, а й неабиякої кмітливості, щоб вигадати правдоподібну історію.

4) Спробувати перевтілитися

Цей спосіб значною мірою схожий на додатковий метод розслідування, відомий також, як окрема форма журналістики під назвою **журналістика під прикриттям** (*Undercover journalism*), та все ж таки має певні відмінності, наприклад, такі як тривалість використання. Суть його полягає у проникненні журналіста в групу, компанію, сферу, в якій він буде прийнятий за свого. Розслідувач повинен «мімікувати» під оточення об'єкту розслідування і таким чином отримати ту інформацію, яка йому потрібна, або спровокувати його на дії, що доведуть причетність до злочину. Для цього журналіст використовують фейкові імена та прізвища, документи, а іноді навіть грим (у тому випадку якщо журналіст є занадто відомим).

Важливо пам'ятати, що експерименти, використані в журналістському розслідуванні, мають бути законними, етичними та нешкідливими для всіх його учасників. Журналіст не повинен зловживати своїм статусом і ставитися з повагою до приватного життя людей. До експериментів журналіст повинен вдаватися тільки у тому випадку, якщо інформація розслідування є надважливою (коли приховуються серйозні злочини, які має знати суспільство). Якщо експеримент пішов не за планом, або не довів ймовірної гіпотези, розслідувач повинен вибачитися перед своїми «піддослідними».

Автор «Розслідувальної журналістики» А. А. Тертичний називає метод експерименту «провокацією дійсності». Це обумовлюється тим, що журналіст, який виконує цей експеримент, діє з метою викликати певну реакцію чи поведінку від інших осіб. Тобто завданням журналіста є спровокувати хід подій, щоб отримати результат. Це може бути секретною операцією, встановленням «пастки», створення вигаданих історій і ситуацій з метою виявлення правди [34].

Основна ідея полягає в заздалегідь підготованій провокації, щоб з боку об'єкту розслідування все виглядало цілком реалістично і правдиво. Небезпека для журналіста під час експерименту полягає у непередбачуваності дій об'єкта розслідування. Якщо «піддослідний» знає

секретну, незаконну інформацію, зрозуміло, що він намагатиметься приховати її усіма силами. Коли обман вийде назовні, людина може вчинити необдумані дії і сильно зашкодити журналістові.

Приклади використання методу «експеримент» в журналістських розслідуваннях

Щоб довести результати свого розслідування у відео «Я позвонив своєму убийце. Он признался» [38], журналіст **Bellingcat** Христо Грозев та опозиціонер Олексій Навальний проводять експеримент, який засвідчить причетність до отруєння останнього одного з агентів ФСБ. Для цього сам О. Навальний о 7 ранку подзвонив до свого отруїтеля (використавши програму для приховання номеру телефона) і, представившись помічником секретаря ради безпеки рф, прямо поставив багато запитань про справу отруєння.

Як і очікувалось від експерименту, агент ФСБ повністю підтвердив причетність до отруєння усіх підозрюваних. Він дав дуже багато деталей щодо справи, а також назвав прізвища усіх, з ким працював. Тобто у цьому випадку експеримент полягав у тому щоб «спровокувавши дійсність» отримати підтвердження власної теорії — щоб «піддослідний» сам розповів усе що знав. Він, як і планували розслідувачі думав, що йому подзвонив один з начальників, і що він зробив щось не те, чого від нього чекали.

Для того щоб провести експеримент, журналісти скористалися способом «дзвінка від знайомої людини». При цьому, щоб агент ФСБ повірив їм і видав бажану інформацію, вони діяли дуже впевнено і рішуче, одразу почали ставити агенту питання, скориставшись його розгубленістю. Оскільки інформацію, яку видавав О. Навальний, могла знати тільки людина, причетна до справи отруєння, агент ФСБ повірив і без проблем розповів усе, що знав. Він підтвердив всі гіпотези, які були припущені у попередньому розслідуванні і цим самим дав багато доказів власної вини.

Таким чином лише один експеримент дав стільки ж доказів, скільки усе попереднє розслідування **Bellingcat** про отруєння опозиціонера.

РОЗДІЛ ІІІ

ДОДАТКОВІ МЕТОДИ ЖУРНАЛІСТСЬКИХ РОЗСЛІДУВАНЬ

Базові методи журналістських розслідувань хоч і вважаються досить ефективними і універсальними, проте не є єдиними в практиці багатьох відомих журналістів-розслідувачів. З часом з'являються все більш нові та вдосконалені методи, які нічим не поступаються базовим, а інколи вони навіть перевершують їх у ефективності.

Додаткові методи журналістських розслідувань виникають тому, що нові проблеми потребують нових рішень. Все частіше розслідувачі використовують пошукові машини, соціальні мережі, контент-аналіз в процесі своєї роботи, що дає їм перевагу у порівнянні з іншими. Ці методи не можуть замінити базові, але вони дуже добре їх доповнюють, розширюючи можливості журналіста в зборі та аналізі інформації.

Додаткові методи допомагають журналістам зібрати більше доказової бази, виявити та розкрити складні злочинні комбінації та корупційні схеми. Все через їх більш універсальне застосування та можливість працювати з більшими обсягами інформації.

Але і у додаткових методів є свої недоліки та обмеження, такі як тривалість та складність збору даних. Щоб провести умовно, контент-аналіз, потрібно більше часу, більше залученості до процесу. Робота з цими методами є більш кропіткою, вона вимагає більшої уваги, терпіння, зусиль, ніж з базовими, фундаментальними методами.

3.1 Журналістика під прикриттям

Журналістика під прикриттям (*Undercover journalism*) — один з додаткових методів журналістського розслідування, при якому журналіст приховує свою ідентичність, справжню мету, та рід діяльності, щоб отримати конкретні докази, зачіпки та конфіденційну інформацію. Вона може

стосуватися особи або осіб, причетних до справи, що стала об'єктом розслідуванням журналіста.

Цей метод навіть вважається іншою формою, іншим жанром журналістики через свою унікальність, тому його можна розглядати і аналізувати як метод розслідування так і окремий жанр. Унікальним цей метод робить рідкість та складність його використання, бо воно здійснюється тільки у тому випадку, якщо журналіст впевнений у своїй правоті і вважає необхідним зробити перевірку свої гіпотези під прикриттям.

Використовується журналістика під прикриттям зазвичай у тому випадку, якщо інші методи розслідування виявилися неефективними або не принесли зовсім ніякого результату. Також цим методом користуються у разі, коли з боку влади, бізнесу, чи інших організацій здійснюється тиск на журналіста. Йому можуть погрожувати, перешкоджати, всіляко залякувати, щоб зірвати розслідування, при таких умовах це є найефективнішим способом дізнатися правду.

Журналісти у ході роботи під прикриттям можуть використовувати різноманітні прийоми та інструменти для збору інформації. Вони потрібні для того, щоб отримати необхідні докази і подати їх до аудиторії. Це можуть бути диктофон і прихована камера, які зможуть зафіксувати злочин, або доказ об'єкту розслідування. Щоб увійти в коло розслідування і видати себе за іншу особу, журналісти користуються фальшивими документами (вкрай рідко) або навіть можуть повністю копіювати образ іншої особи, яка, наприклад, працює в тій галузі (грим, маскування).

Навколо методу журналістики під прикриттям здавна існують певні дискусії щодо правових або етичних питань. Деякі журналісти не розділяють таких способів розслідування, вважаючи їх невинуватими, через те що розслідувачі користуються обманом, шпигуванням тощо. Інші, навпаки, визнають цей метод як найбільш ефективний у розкритті тяжких злочинів та корупційних схем. Третя сторона наголошує на тому, що цей метод може використовуватись тільки під час розкриття справ, в яких порушуються права

людини або йдеться про злочини державного значення. Можна сказати, що журналістика під прикриттям балансує на тонкій грані між правомірністю і неправомірністю, етичністю/неетичністю, а її використання є особистим рішенням кожного журналіста, яке може бути як правильним, так і неправильним у різних ситуаціях [16].

Зокрема, автор «Інвестигативного пошуку» Й. Людвіг вважає, що журналістика під прикриттям має своє місце *«Тим часом досягнуто консенсусу, що з огляду на інструментальний шлях пошуку таємні розслідування існують або повинні існувати, якщо обидві речі мають сенс (мета розслідування + шлях розслідування), і тому дістають своє легітимне обґрунтування, а саме тоді, коли йдеться про інтерес, що зачіпає громадськість, інакше кажучи, про соціальну значущість»* [19, с. 131].

Прийоми та інструменти, які можна використати для збору інформації в журналістиці під прикриттям

В роботі під прикриттям журналіст-розслідувач не може покладатися на звичайні інструменти для збору інформації, які він використовує під час звичайної, повсякденної роботи. Інформація, яку збирається отримувати журналіст-розслідувач, дуже часто має надзвичайну важливість для тих, хто її приховує. Тому очевидно, що просто так її записувати, фіксувати ніхто не дозволить. Використання умовного записника чи будь якої робочої журналістської техніки одразу викличе підозри або навіть викриє необачного розслідувача.

Тому під час такої небезпечної роботи журналіст повинен використовувати відповідні інструменти та прийоми зі збору інформації, наприклад:

1) Знайти інсайдера

В журналістиці під прикриттям журналісти часто користуються «власними джерелами інформації» у вигляді агентів, тобто інсайдерів. Такі люди є працівниками компаній, державних органів, будь-яких приватних підприємств, тощо. Вони самі або за залученням розслідувачів погоджуються

«зливати» потрібну інформацію, що стосується теми розслідування. Інсайдери значно спрощують роботу журналіста в пошуку доказової бази, бо йому не треба самостійно проникати у сферу, яку він розслідує [19].

Очевидно, що інсайдери у більшості випадків бажають залишитися анонімними, щоб не нажити собі ворогів. Інсайдери можуть самі пропонувати свої послуги, у випадку, якщо вони усвідомлюють злочин, якій відбувається у їхній системі, і якщо вони бажають посприяти журналістам у його висвітленні. Але трапляється, що журналістам потрібно самостійно знаходити інсайдера та залучати його до співпраці.

Трапляються також інсайдери, що вже не працюють у системі, яку розслідує журналіст, і тому не можуть дати точних даних або доказів, бо не мають доступу до своєї роботи, або ці докази вже є неактуальними. У такому випадку розслідувачу залишається або вірити на слово інсайдеру, або знаходити докази його свідченням. У будь якому разі від допомоги таких інсайдерів точно не слід відмовлятися, бо вони можуть бути дуже корисними у отриманні інформації, або зв'яжуть журналіста-розслідувача з потрібними людьми [19].

2) Підроблені документи

Серед журналістів-розслідувачів цей спосіб отримання інформації і доказової бази є досить таки спірним. Велика кількість розслідувачів вважає, що журналіст не має права користуватися підробленими документами навіть під час розслідування, бо це є несумісним зі званням журналіста. Журналіст має користуватися тільки правдивими засоби у своїй роботі, а підробка документів є незаконною і передбачає кримінальну відповідальність [16].

Проте не можна заперечувати, що у багатьох журналістських розслідуваннях фігурували підроблені документи, і завдяки цьому журналісти могли розкрити тяжкі злочини. Яскравим прикладом цього є німецький журналіст-розслідувач Гюнтер Вальраф, який працював з методом журналістики під прикриттям і повністю ставав членом певної групи, щоб довести злочини над правами людей. Він неодноразово використовував

підроблені документи, змінював зовнішність та поведінку і проводив експерименти з «провокації дійсності» щоб розкрити справу. Про цього журналіста-розслідувача мова йшла у першому розділі, бо його творчість є досить цікавою і може послужити яскравим прикладом розслідувальної діяльності.

3) Використати приховані камери і мікрофон

У більшості журналістських розслідувань під прикриттям має місце прихована камера як інструмент фіксації доказів вчинення неправомірних дій. Прихована камера є досить складним способом збору доказової бази з точки зору законодавства. З журналістської ж точки зору це є досить ефективним інструментом, без якого дуже складно уявити собі повноцінне розслідування, яке можна показати аудиторії.

Існує декілька нюансів щодо використання прихованої камери та мікрофона. Перший – це складність їх практичного використання. Річ у тім, що ці пристрої набагато складніше використовувати, аніж звичайні камери, або телефон. По-перше, таку камеру потрібно розміщувати так, щоб вона була невидима для інших очей і при цьому могла фіксувати те, що хоче журналіст. По-друге, прихована камера має не настільки великий об'єм батареї, тому не може працювати, наприклад, годину поспіль. Другий нюанс — це складність подальшого використання відеозапису.

Річ у тім, що прихований запис у більшості випадків не зможе слугувати доказом у суді, а щоб використати його, наприклад, у відео, журналістові доведеться зробити нечітким зображення обличчя, прибрати звук тощо. У випадку з записом голосу доведеться змінити його за допомогою спеціальних програм.

Правомірність використання прихованої камери

З юридичної точки зору використання прихованої зйомки, тобто без згоди іншої особи, є забороненим згідно статті 307 Цивільного кодексу про «Захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле-, та відео зйомок»: *«Знімання фізичної особи на фото фото-, кіно-, теле- чи*

відеоплівку, в тому числі таємне, без згоди особи може бути проведене лише у випадках, встановлених законом» [18].

Тобто, безпідставно знімати людей на приховану камеру не можна, але згідно статті 21 ЗУ «Про інформацію» [32] до інформації з обмеженим доступом **НЕ** можуть бути віднесені такі відомості:

- 1) про стан довкілля, якість харчових продуктів і предметів побуту;*
- 2) про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні ситуації, що сталися або можуть статися і загрожують безпеці людей;*
- 3) про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, включаючи харчування, одяг, житло, медичне обслуговування та соціальне забезпечення, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти і культури населення;*
- 4) про факти порушення прав і свобод людини, включаючи інформацію, що міститься в архівних документах колишніх радянських органів державної безпеки, пов'язаних з політичними репресіями, Голодомором 1932 - 1933 років в Україні та іншими злочинами, вчиненими представниками комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів;*

Відеозаписи, що відповідають вищезазначеним критеріям, можна знімати і поширювати згідно статті 29 ЗУ «Про інформацію», якщо:

- 1) Інформація з обмеженим доступом може бути поширена, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення.*
- 2) Предметом суспільного інтересу вважається інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в*

оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо [33].

Таким чином, використання прихованої камери з подальшим розповсюдженням відеозапису з неї можливе тільки у тому випадку, якщо на записі знаходиться суспільно значуща інформація. Але навіть у таких випадках юристи рекомендують бути обережними з прихованою зйомкою, щоб не заподіяти шкоди від втручання в основоположні права особи, яку знімають. Журналіст-розслідувач має тримати баланс між тим, щоб суспільна значущість переважала шкоду від втручання в особисте життя.

Приклади використання журналістики під прикриттям

Гарним прикладом використання методу «журналістика під прикриттям» є програма «Таємний агент», яка виходила на «Новому каналі». Наприклад, у відео «Скандальна програма о кафе-хостеле. Общепит - 3 сезон - Выпуск 2» [35] журналісти проводили розслідування закладів громадського харчування, проникаючи у середину закладів під прикриттям. Розслідувачі влаштовувалися на роботу кухарями і показували, якою є кухня закладу, санітарні умови, халатність і безвідповідальність інших кухарів. Те, що було виявлено на кухні закладу, однозначно виправдало використання методу журналістики під прикриттям, адже у закладі громадського харчування відверто порушували усі санітарні норми, що напяму загрожувало життю та здоров'ю його відвідувачів.

Для цього розслідування, звичайно, використовувались приховані камери з мікрофонами, без цього у журналістів не було б змоги довести, наприклад, порушення санітарних норм, закону про права споживача і т.д. Обличчя осіб, які не стосувалися розслідування, були «заблюрені», тому ніяких законів порушено не було. Також розслідувачі використовували інсайдера, який надавав їм інформацію щодо закладу і тих норм, які у ньому порушувалися. Це було зроблено через те, що під прикриттям всієї інформації журналісти отримати не змогли, а отже, довелося залучати іншого агента.

Або, наприклад, у відео «Кулінарія - Выпуск 1» [36] журналісти «Таємного агента» так само проводять розслідування під прикриттям, влаштуваючись на роботу кухарями та продавцями, тільки на цей раз не у заклади громадського харчування, а у супермаркети. Там вони за допомогою прихованої камери показують усе закулісся кухонь гастрономічних відділів. Те, як працівники грубо порушують санітарні умови, замішуючи салати руками, як продається товар з простроченим терміном придатності.

Журналісти так само вживаються у ролі кухарів і продавців, щоб показати суспільству важливу інформацію, яку від нього приховують, а також відносять їжу з цих супермаркетів до лабораторії, щоб показати і довести людям, що їм часто продають зіпсований товар. Така мета розслідування стовідсотково виправдовує використання методу журналістики під прикриттям, адже журналісти попереджають людей про певні супермаркети, в яких ті можуть отруїтися.

3.2 Перехоплення даних

Перехоплення даних — це один з додаткових методів журналістського розслідування, який базується на перехопленні телефонних або інтернет-комунікацій. Це процес отримання доступу до інформації, що частіше за все є приватною або носить діловий/робочий характер. Інформація, яку бажають перехопити розслідувачі, може бути розташована в інтернет-ресурсах, особистих комп'ютерах, інших файлових носіях.

Отримання даних зазвичай здійснюється шляхом перехоплення мережевого трафіку або білінгових систем (дзвінки), але є також приклади здобуття інформації шляхом злому пристроїв, на яких вона зберігається. У випадку злому білінгів, розслідувач отримує не тільки вміст телефонної розмови, а й місце розташування об'єкту розслідування. Подібним чином працює видання **Bellingcat**, особливо у тих випадках, коли відкриті джерела не дають потрібного ефекту.

Цей метод має більшу дотичність до діяльності спецслужб, аніж до журналістської, бо навіть журналісти-розслідувачі у більшості випадків не мають ані доступу, ані повноважень на такі дії, як злом комп'ютера, приватних переписок тощо. Використання цього методу можливе тільки у випадку особливих ситуацій, наприклад, коли журналіст співпрацює зі спецслужбами або має дозвіл від суду на проведення таких заходів. Проте все ж таки цей метод використовують у розкритті справ як українські, так і іноземні журналісти-розслідувачі, тому варто приділити йому належну увагу.

У контексті журналістського розслідування метод перехоплення даних є ефективним і корисним засобом для збору інформації про конкретну особу. Особливо багато інформації журналісти дістають під час перехоплення особистих переписок з електронної пошти, соціальних мереж тощо. За допомогою цих даних журналіст отримує не тільки інформацію для подальшого розслідування, а й достовірну доказову базу.

Варто зазначити, що перехоплення даних використовується журналістами тільки у особливих ситуаціях, наприклад, коли об'єктом розслідування є 100% злочинець. Сам по собі цей метод занадто перевищує повноваження журналістської діяльності, тому не може бути використаний просто так. В реальній практиці метод перехоплення даних використовують, наприклад, щоб довести злочини російських окупантів на території України.

За допомогою цього методу розслідувачі зламують, наприклад, телефон окупанта, на якому зберігається інформація, що доводить його місцеперебування у тому чи іншому місці, його дії. У такому випадку перехоплення даних принесе набагато більше результатів, аніж будь-які інші методи розслідування. У певних випадках перехоплення даних може бути також гарним способом, щоб розкрити корупційні схеми або інші злочини.

Приклади використання методу перехоплення даних

Існує практика, коли журналісти самі не користуються методом перехоплення даних, а тільки оприлюднюють результати, отримані спецслужбами. В такому випадку журналісти самі не беруть участі в

отриманні інформації, проте вони одержують спеціальний дозвіл на передачу цих матеріалів громадськості.

Журналісти виступають мостом між спеціальними службами і суспільством, таким чином вони не порушують етичних норм своєї професії і водночас роблять свою роботу. Гарним прикладом є розслідування **Bigus Info** стосовно зради Віктора Медведчука [28], у якому журналісти отримали вже достатньо старі плівки прослушок депутата-зрадника від СБУ. Вони провели власне розслідування, аналізуючи усе сказане Медведчуком, і донесли до суспільства у вигляді відео у декількох частинах.

З іншого боку, існують журналістські видання і спільноти, які беруть на себе подібну роботу спецслужб, або дуже тісно з ними співпрацюють. Так, наприклад, журналісти **Bellingcat** у своїх розслідуваннях користуються методом перехоплення даних, зокрема з телефонів (звідси і назва *bellingcat*). У цьому випадку журналісти-розслідувачі самі беруть інформацію і докази, самостійно проводять розслідування, а потім публікують його.

Тут уся робота від початку до кінця лягає на руки журналістів, вони самі собі секретні служби, розслідувачі та журналісти. Гарним прикладом безпосередньої роботи журналістів-розслідувачів з методом перехоплення даних є справа щодо отруєння О. Навального [11]. Тут журналіст Христо Грозев, разом зі своєю командою розслідувачів та іншими виданнями, провів дуже ефективну пошукову роботу і зробив викриття агентів ФСБ. За допомогою перехоплення білінгів телефонних розмов, приватної інформації щодо авіабілетів та інших даних вдалося довести причетність агентів російських спецслужб до отруєння опозиціонера.

Існує практика, коли метод перехоплення даних використовують буквально, тобто забирають носій інформації і беруть дані з нього. Це може бути комп'ютер, телефон, флешка тощо. У цьому випадку питання виникають тільки до отримання такого носія інформації. Зрозуміло, що красти журналісти не можуть за будь-яких обставин, це вже само по собі є

злочином, за який можна понести кримінальну відповідальність. Але якщо журналістам вже передали телефон чи комп'ютер об'єкта розслідування?

Наприклад, у розслідуванні «ВІДЕО З ТЕЛЕФОНІВ ОКУПАНТІВ: АУС, бухі побратими, діти з рублями, дікпик, колгосп ім. шойгу» [5], [29] українського ютуб-каналу **Телебачення Торонто** є подібні журналістські розслідування, що стосуються військової тематики. Предметом розслідування стали флешки з телефонів російських загарбників, на яких були знайдені фотографії і відео, що вказують на військові злочини одразу декількох осіб. Флешки російських окупантів були знайдені на переправі через річку Сіверський Донець і передані журналістам українськими військовими.

Журналіст Анатолій Остапенко аналізує інформацію, яка закріплюється за фотографіями та відео на флешках, таку як: час і дату створення, геолокації, які закріплюються тільки при ввімкненому інтернеті/геоданим. Виходячи з цієї інформації, розслідувач робить висновки про те, де, коли, при яких обставинах була зроблена фотографія і що з цього слідує. А це доводить те, що рф використовувала своїх контрактників не тільки у війні в Україні а й в Сирії, і те що ці люди скоювали військові злочини за наказом свого керівництва.

Наступним кроком журналіста є використання програми «**Google earth**». Використовуючи її, він знаходив місце розташування окупантів в Сирії в 2015 році. За тим, що було зображено на фотографії/відео, можна знайти орієнтири, такі як будівлі, вишки, мости тощо. Потім, зіставивши ці орієнтири один з одним, можна знаючи хоча б приблизне місце розташування об'єкта знайти його в google earth. Так, розслідувач за одними тільки фото/відео матеріалами та google earth дізнається про повний шлях одного з окупантів, і це повністю доводить ефективність методу. Результатом всієї цієї роботи стало, по-перше, доведення причетності російських солдатів до перебування в Сирії (при тому що президент рф путін це заперечував), по-

друге, це докази військових злочинів, що були скоєні цими людьми, або їх товаришами по службі.

Тобто, маючи певні дані, і скориставшись відповідними інструментами пошуку, журналіст-розслідувач може отримати потрібну інформацію, а також реконструювати перебіг подій злочину, ситуації тощо. Головним інструментом розслідувача все ж залишається логіка, яка у поєднанні з іншими чинниками дасть потрібний результат.

3.3 Фактор доброчесності в журналістському розслідуванні

Професія журналіста напряду пов'язана з доброчесністю і передбачає дотримання кожного представника ЗМІ етичних журналістських стандартів. Кожен журналіст повинен діяти відповідно до законодавства своєї країни та професійних етичних стандартів. Майже у кожній країні (якщо це не країни з диктаторським, авторитарним устроєм) є свій кодекс журналіста або норми журналістської етики. Майже у кожному такому кодексі основоположними пунктами є свобода слова, служіння інтересам суспільства, повага до приватного життя та інші.

Недотримання правил журналістської етики є дуже грубим порушенням, за яке у більшості випадків можна отримати позов до суду. Але навіть якщо через недотримання правил журналіста не вийде притягнути до відповідальності, його репутація, рівно як і його видання, дуже швидко впаде в очах глядачів. Через це журналісти мають діяти згідно професійних стандартів.

У контексті журналістського розслідування питання доброчесності полягає у тому, чи може журналіст використовувати всі методи для збору інформації, у тому числі методи спецслужб (перехоплення даних, журналістику під прикриттям, хакінг). Згідно однієї з точок зору, використання методів спецслужб порушує журналістські стандарти, а тому підриває довіру глядача/читача до журналіста

До того ж більшості країн використання таких методів, які не можуть бути отримані вільним шляхом, тобто з відкритих джерел, вважаються незаконними і несумісними зі званням журналіста. Це не дивно, бо згідно зі стандартами журналіст має користуватися звичайними способами роботи, щоб його працю міг перевірити хто завгодно, таким чином вона є чесною і відкритою, без усіляких таємниць.

Журналісти повинні здійснювати свою діяльність відкрито і чесно, ураховуючи при цьому права людей на приватне життя і безпеку. Для цього найлегшим є використання базових методів журналістського розслідування, такі як робота з документами, інтерв'ю, спостереження і експеримент. У такому випадку журналіст точно може бути спокійним з приводу дотримання журналістської етики і що на нього хтось подасть до суду.

Але ж існує безліч прикладів, коли журналісти-розслідувачі користуються не тільки відкритими, а й закритими методами збору інформації, щоб досягти бажаного результату. Мова йде про журналістику під прикриттям та перехоплення даних (метод спецслужб). Чи є їх дії у такому випадку неправомірними і неетичними за журналістськими стандартами?

Насправді, більшість журналістів-розслідувачів проводять розслідування, які точно пов'язані з суспільним інтересом. Тобто коли суспільство має знати ту інформацію, яку від нього приховують (порушують права людини, або те що загрожує суверенітету країни тощо). В такому випадку журналіст має право на використання прихованих методів.

Гарним вирішенням питання доброчесності в журналістському розслідуванні є, наприклад, співпраця зі спецслужбами, як це роблять журналісти з **Bigus Info**. Це працює так, що журналістам-розслідувачам просто передають плівки прослушок або якісь інші секретні дані на загальне оприлюднення. Після цього вони можуть на базі отриманого матеріалу зробити власне розслідування, яке відкриє нові аспекти і сторони справи.

Співпраця зі спеціальними службами може дати журналісту-розслідувачу доступ до закритої звичайному громадянину інформації. Такі служби, як поліція, Служба безпеки України (СБУ) або Федеральне бюро розслідувань (FBI), мають необмежений доступ до різних баз даних і, відповідно, при певних обставинах можуть поділитися ними з журналістами.

Такі випадки вже неодноразово відбувалися, найяскравішим з них є той самий «Вотергейтський скандал». Тоді з журналістами Карлом Бернштейном і Бобом Вудвордом співпрацював агент Федерального бюро розслідувань (ФБР) Марк Фелт, який спочатку використовував кодове ім'я «Deep throat» для збереження анонімності. Він був їхнім інсайдером і подавав їм дуже багато секретних даних про справу, без яких у журналістів навряд чи вийшло б продовжувати своє розслідування.

Таким чином, якщо журналісти користуються допомогою спецслужб, вони самі не роблять нічого, що може виходити за рамки журналістських стандартів і при цьому інформують суспільство про важливі теми, які від нього можуть приховувати. Крім того, співпраця зі спецслужбами може дати журналісту-розслідувачу гарантії власної безпеки, у тому випадку, якщо йому вже погрожував хтось з кола олігархів, політиків.

Єдине, з чим треба бути обережним журналістові у такій співпраці, це розголошення більшої інформації, аніж потрібно. Це може призвести до серйозних проблем. До того ж така співпраця може порушувати незалежність та об'єктивність журналіста, тому бажано тримати баланс в цьому питанні.

3.4 Відкриті джерела

Робота з відкритими джерелами — це один з додаткових методів, який можна використовувати у журналістських розслідуваннях. Це робота з джерелами інформації, які відкриті суспільству для вільного використання та поширення. Що можна вважати відкритими джерелами? Переважно це документи, інформаційні сайти, соціальні мережі, бази даних, всі опубліковані відео та фото.

Цей метод є одним з найкращих у журналістському розслідуванні, бо його на відміну від інших можна сміливо використовувати під час будь-яких справ, у цьому плані він є дуже універсальним. Насправді, багато хто використовує тільки цей метод в роботі, і це говорить про його необхідність у сучасній розслідувальній практиці. Метод відкритих джерел, можливо, мав би посісти місце серед фундаментальних методів журналістського розслідування, проте на відміну від експерименту, інтерв'ю, спостереження і роботи з документами він з'явився відносно недавно і ще не настільки систематизований і досліджений.

Роботу з відкритими джерелами можна вважати як окремим методом, так і тим, що використовується у поєднанні з усіма іншими методами, тому він є універсальним. У сучасній розслідувальній журналістиці використання відкритих джерел є дуже потужним та ефективним методом пошуку інформації, він дозволяє детально дослідити тему та знайти багато фактів, особливо якщо вони лежать на поверхні.

На відміну від методів журналістики під прикриттям і перехоплення даних, цей не потребує ніяких секретних дій, способів та прийомів від журналіста. Вся інформація лежить на поверхні, у вільному доступі. Та складність роботи журналіста полягає в тому, щоб знайти її, структурувати і проаналізувати, використовуючи для цього всі доступні пошукові машини, сервіси, соціальні мережі тощо.

За допомогою відкритих джерел журналіст може зібрати великий обсяг інформації, що може підтвердити або спростувати його теорії та гіпотези. Ба

більше, усе розслідування можна провести лише за допомогою цього методу, бо він дає все необхідне для журналіста: привід розслідування, інструменти для пошуку інформації. Також цей метод дає журналісту змогу бути повністю об'єктивним, бо під час розслідування він використовує багато джерел інформації, відповідно, це різні думки, відмінні дані, багато різних експертних думок тощо.

Недоліком роботи з відкритими джерелами є необхідність перевірки великої кількості інформації на достовірність. Оскільки в усій мережі дуже багато інформації є недостовірною, а іноді повністю фейковою, журналіст не може покладатися на неї як на достовірне джерело, це підірве його авторитет в очах аудиторії. Всі знайдені дані повинні бути піддані багатоетапній перевірці та аналізу. Це є важливим аспектом у журналістиці в цілому, але в розслідувальній — особливо.

Робота з відкритими джерелами під час журналістського розслідування є досить складним та багатоетапним процесом, що потребує від журналіста великої залученості у процес та не меншої відповідальності. Для роботи з відкритими джерелами можна виділити наступні етапи роботи:

1) Визначити ціль розслідування

Визначення цілей є першочерговим етапом у будь якій роботі журналіста, у розслідувальній це не є виключенням. На початку треба вирішити, що саме треба дізнатися, і якого результату бажає досягти журналіст своїм розслідуванням. Це допоможе йому скерувати свої зусилля на досягненні того, чого він хоче. Етап визначення цілей розслідування є, звичайно, одним з найважливіших, бо саме у ньому вирішується подальший хід роботи розслідувача.

Для більшої продуктивності можна створити план, який допоможе розділити роботу з пошуку на частини, тим самим облегшити її. Також створення плану є важливим аспектом, адже це правильне структурування роботи, яку треба зробити журналістові аби досягти бажаного результату. До

того ж за планом легше рухатися у процесі роботи, а також це допомагає запам'ятовувати щось важливе.

2) Працювати над збором інформації

Напевно, є наймасштабнішим етапом роботи з відкритими джерелами, бо тут є багато шляхів і способів для пошуку інформації. Збирати інформацію можна користуючись наступним:

- Пошукові системи — коротко кажучи, це означає просто «гуглити» потрібну інформацію в будь-якому зручному браузері. Такий підхід є найшвидшим і найлегшим з усіх способів збору інформації, бо не потребує значних зусиль і вмінь від журналіста. Зазвичай більшу частину інформації можна знайти на офіційних сайтах тих чи інших установ, закладів чи підприємств. Мінусом користування пошуковими системами є поверховість інформації, яку можна знайти. Чим глибше лежить інформація — тим вона цінніша.

- Соціальні мережі — глибший шар інформаційного простору, який, відповідно, може дати і більшу кількість даних. Якщо про якусь конкретну людину не вдається знайти багато інформації, варто пошукати її у соціальних мережах. Зазвичай журналісти-розслідувачі так і роблять, коли виникають складнощі з пошуком людини. Навіть якщо це не надто відомий персонаж, скоріш за все він має свої сторінки у Facebook, Instagram, Twitter тощо. Іноді журналісти-розслідувачі витрачають багато часу, щоб знайти когось у соцмережах, тоді можна шукати по дотичним до цієї персони людях, так є шанс знайти її у чийхось друзях/підписниках тощо.

- Бази даних та офіційні реєстри — це дуже важливий інструмент для роботи з відкритими джерелами, бо за допомогою нього можна дізнатися набагато більше потрібної журналістові інформації. Це державні реєстри та архіви, у яких можна знайти офіційну інформацію з різноманітних галузей. Наприклад, це може бути реєстр декларацій, судових рішень, юридичних осіб тощо. Важливість таких реєстрів важко переоцінити, бо вони допомагають у розкритті справ, пов'язаних з корупцією чи іншими державними справами.

Список корисних баз даних та реєстрів буде розглядатися окремо від інших способів пошуку, там є про що розказати.

3) Аналізувати отримані дані

Після тривалого процесу збору інформації з відкритих джерел наступним важливим етапом є аналіз всіх цих даних. Все, що було знайдено, журналіст повинен піддати тривалому і вдумливому аналізу, щоб розставити все по своїх місцях. Аналізувати потрібно суть інформації, те на скільки вона має відношення до цілі розслідування, джерело з якого вона була взята, її правдивість. Зібравши все до купи, журналіст знайде відповіді на ті питання, які його цікавлять, а також отримає видимість ситуації і те, які кроки він повинен виконати наступними. Слід завжди бути прискіпливим до деталей, старатися шукати відповіді не на поверхні, а копати вглиб.

Щоб проаналізувати щось, розслідувач має довго зіставляти усі отримані факти і складати пазли розслідування в єдину картинку. Досить багато тут залежить від контексту розслідування.

4) Перевіряти достовірність даних

Перевірка правдивості джерел є надзвичайно важливим пунктом, бо безпосередньо впливає на результат розслідування. Щоб перевірити інформацію журналіст має консультиватися з різними експертами, або шукати відмінні джерела тих чи інших даних. Наприклад, якщо певний матеріал у відкритому джерелі містить фотографії, журналіст може перевірити коли вони були зроблені і таким чином визначити їх справжність.

Для цього можна скористатися сервісом «**TinEye**», який покаже коли ця фотографія вперше з'явилася в мережі, і хто її опублікував. Або можна використати сервіс «**Forensically**», за допомогою якого можна дізнатися, чи є на фотографії сліди фотошопу і таким чином перевірити її оригінальність. Такі дані про фотографії можуть дуже допомогти журналістові під час розслідування і не тільки.

Таку саму перевірку можна зробити і з відео, щоб впевнитися у його достовірності. Наприклад, якщо це відео з YouTube, тоді для перевірки є такі

сервіси, як «**Youtube Geofind**», які допоможуть визначити геолокацію відео. Це може бути корисним для того, щоб зрозуміти, чи справді відео з того місця подій, про яке йдеться. Щоб перевірити, чи є відео справжнім або в ньому присутній монтаж, можна скористатися сервісами «**Truetic**» чи «**Frame-by-frame**». У них відео гальмується до зовсім маленької швидкості, на якій можна покадрово розпізнати сліди монтажу. А ще ці сервіси аналізують метадані відео, і це може дуже знадобитися журналістові.

5) Консультуватися з експертами

Обов'язковий етап роботи журналіста під час розслідування. При роботі з відкритими джерелами розслідувач навіть при ретельному аналізі не завжди в змозі визначити достовірність тих чи інших даних. Для цього він повинен користуватися допомогою експертів, фахівців певних галузей. Зібравши хоча б 2-3 експертні думки, журналіст зможе точно ручатись, по-перше, за правдивість інформації, а по-друге, це надасть його розслідуванню об'єктивності, що дуже важливо.

Також консультація з експертами важлива тоді, коли журналіст невпевнено почувається в тій чи іншій галузі, себто не знається у сфері, яку аналізує. Тому потрібно завжди консультуватися з фахівцями для отримання експертної допомоги та більш детальної інформації. Їх досвід та знання точно знадобляться у більш глибокому вивченні теми або для перевірки достовірності даних.

6) Візуалізувати отриману інформацію

Теж дуже важливий етап під час роботи з відкритими джерелами, бо допомагає краще зрозуміти суть отриманих даних, а також взаємозв'язок між ними. Якщо провести аналогію з розслідуваннями поліцейських чи детективів, візуалізація це ніби та сама дошка, на яку розслідувач голкою чіпляє фотографії/докази і з'єднує їх червоною ниткою. Це допомагає краще зрозуміти суть і взаємозв'язок тих чи інших фактів.

Наприклад, якщо журналіст веде розслідування корупційної схеми і він знайшов дуже багато складної для сприйняття інформації (юридичні

документи, багато цифр або невідомих термінів) в писемному вигляді, йому краще візуалізувати її.

Це може бути діаграми чи графіки, які винесуть інформацію на більш комфортний вигляд, для кращого її сприйняття. Журналіст може навіть зробити інфографіку з певної теми, щоб підсумувати усе, що йому вдалося розкопати з приводу справи розслідування. Потім цю ж інфографіку можна використати у самому розслідуванні і показати її глядачам/читачам.

7) Зберігати інформацію

Є важливим етапом роботи саме в журналістському розслідуванні, бо збережена важлива інформація може сильно знадобитися надалі. Після того як журналіст-розслідувач знайшов корисні дані, перевірів їх на достовірність, проаналізував, дуже важливо зберегти їх у тому самому вигляді, у якому він їх знайшов. Інформацію можна зберігати у вигляді скріншотів, це найбільш безпечний варіант, бо, як відомо, «скрін не горять».

Збереження інформації потрібне для того, щоб журналіст, по-перше, зміг легко повернутися до неї, перечитати, перевірити її у разі потреби. Якщо докази завжди під рукою, їх не доведеться знову шукати, згадувати де ви їх знаходили. По-друге, інформацію, яку знайшов журналіст у якості доказів до розслідування, може бути видалена з мережі, і тоді пропадуть пруфи (докази) того, що вона дійсна. У такому випадку розслідувач не зможе посилатися на інформацію як на достовірне джерело інформації, доказової бази не буде.

Також важливим аспектом є дотримання правил безпеки та конфіденційності інформації, якою володіє журналіст, особливо якщо він отримав її від експерта чи будь-якого іншого анонімного джерела через особисті переписки тощо. Зберігати інформацію можна на особистих носіях: комп'ютерах, флешках, телефонах тощо. Також для тримання інформації в більш-менш безпечному місці підійдуть хмарні сервіси на кшталт **iCloud** чи **OneDrive**.

8) Поширювати результати

Фінальний етап розслідування за допомогою відкритих джерел. Він не сильно відрізняється від будь-якого фінального етапу розслідування. Це та стадія, коли журналіст повинен надати суспільству результати своєї роботи. Найкращим способом подачі розслідування з відкритих джерел є все ж таки відео-формат, бо він набагато спрощує глядачам розуміння. До того ж так журналіст легко може демонструвати свої результати (показуючи їх у відео) аудиторії.

Сучасні журналісти-розслідувачі переважно використовують саме відео як спосіб подачі матеріалу, це може бути як телебачення (рідше) так і відеохостингові сервіси (YouTube). Бажаним результатом кожного розслідування є донесення його до влади, органів, щоб проблему вирішили, а не залишали просто так, на розсуд суспільству.

Приклади використання методу роботи з відкритими джерелами

Відкриті джерела є досить ефективним методом для пошуку інформації в журналістському розслідуванні. Ефективність їх полягає у тому, що при відносній простоті отримання інформації цей метод дає гарні результати, а іноді навіть кращі, ніж в інших методах. Це можна пояснити тим, що у відкритих джерелах можна знайти дуже велику кількість інструментів пошуку.

Це можуть бути як загально відомі програми типу «**Google earth**», що може показувати кадри з супутників, або інші, більш складні застосунки. Багато що тут залежить від обізнаності, навченості і досвідченості журналіста, бо тільки від нього залежить, знайде він ту чи іншу інформацію чи ні. Ось приклади ефективного використання відкритих джерел у журналістських розслідуваннях:

У розслідуванні стосовно колишнього депутата-зрадника Іллі Киви [22] від **Bigus Info** журналіст-розслідувач використовує наступні прийоми для викриття політика-втікача:

- Аналіз публічних виступів

Для збору даних а також демонстрації глядачам «діяльності» Киви, журналіст розповідає про те, що каже та пише зрадник після втечі з України, а також аналізує його антиукраїнські, пропагандистські твердження на російському телебаченні. Це дає глядачам пригадати усе, чим відзначився цей персонаж за свого депутатства в Україні. Журналіст користується вирізками з ефірів пропагандистського телебачення рф, а також телеграм-каналом самого Киви.

- Аналіз постів у соцмережах

Для того щоб відкрити місцезнаходження депутата-втікача, журналіст-розслідувач береться за аналіз його соціальних мереж, а саме — телеграм-каналу Киви. Завдяки постам з нього глядач дізнається, на чому їздить Кива, де він частіше всього буває, де живе. Щоб це дізнатись, журналіст зіставляє кадри з відеоповідомлень депутата-зрадника з, наприклад, його машини, і шукає той самий ландшафт на гугл-мапі.

Таким чином розслідувачу вдалося вичислити, по яких вулицях їздить Кива в Москві, де він заправляє свою машину, де проводить свій час, де купляє продукти і навіть місцезнаходження його житла. Тим самим способом розслідувач викрив і місцезнаходження родини Іллі Киви, що втекла в Європу.

В іншому прикладі використання відкритих джерел в розслідуванні [9] йдеться про воєнні злочинів рф на території України. Багато інформації розслідувачами було знайдено після обстрілів міст 10.10.22, через які загинуло щонайменше 20 людей і було поранено більше 100. Щоб ідентифікувати тих людей, які виготовляють і програмують ракети в рф, журналісти-розслідувачі групи **Bellingcat** використовують наступні прийоми для викриття:

- Аналіз сторінок соціальних мереж

Журналісти проаналізували дані тисяч випускників провідних військових навчальних закладів росії, які спеціалізуються на програмуванні та розробці ракет. За їх словами, вони припускали, що деякі з навчальних

військових закладів могли стати полігонами для тренувань деяких офіцерів рф.

- Використання підпільних ринків даних

Щоб отримати дані про працевлаштування осіб та їх телефони, журналісти використовували підпільні ринки даних в рф, де цією інформацією відкрито торгують «представники закону». Так, цей спосіб складно на 100% віднести до пошуку через відкриті джерела, але все ж таки, якщо особисту інформацією просто продають на сайтах, то отримати її може кожен. В результаті це дало розслідувачам легкий доступ до даних, за допомогою яких вони змогли викрити військових інженерів-злочинців.

- Використання пошукових Telegram ботів

Наступним кроком журналістів **Bellingcat** було викриття тих самих випускників військових навчальних закладів за допомогою ботів у застосунку Telegram. Такі боти, як «**Glaz Boga**» та «**HimeraSearch**», слугують для того, щоб за номером телефону особи вчислити, як вона підписана у телефонних книгах телефонів інших людей. Ввівши декілька номерів телефонів у цей бот, розслідувачі побачили, що ці контакти підписують як співробітників головного обчислювального центру збройних сил рф. Таким чином їх місце роботи було знайдено за допомогою відкритих джерел.

3.5 Порівняння методів журналістського розслідування

Тепер нам відомо, що методів журналістського розслідування досить багато, і всі вони є різними за метою і способом використання. Це означає, що кожен метод застосовують у різних ситуаціях, відповідно до того, яких результатів хоче досягти журналіст. Але все ж таки одні методи кращі за інші з точки зору ефективності і, наприклад, практичності застосування, що безпосередньо впливає на доцільність використання того чи іншого методу у журналістській практиці.

Також важливим аспектом є напрямок (вид) розслідування, у якому працює журналіст. Умовно, розслідування корупційних схем досить сильно відрізняються від розслідувань екологічних катастроф або злочинів типу крадіжки таким факторами, як план роботи, пошук інформації, а також методами, які слід застосовувати у тому чи іншому випадку. Важливо розуміти, що журналістам слід обирати ті методи, які якомога краще відповідають на поставлені перед ними завдання, і намагатися використовувати їх, максимально розкриваючи їх ефективність.

Слід зазначити, що у кожного методу журналістського розслідування є як свої переваги, так і недоліки. Перевагами можуть бути, наприклад, оперативність отримання інформації, доступність даних, недоліками можуть бути складність використання, наскільки багато часу потребує той чи інший метод тощо. І ті і інші аспекти треба знати кожному журналісту-розслідувачу для продуктивної роботи у тому напрямку, у якому він планує свою діяльність.

Саме тому методи журналістського розслідування можна порівняти за такими факторами як:

1) Ефективність збору інформації

Це базовий критерій, за яким необхідно оцінювати методи, що використовуються в журналістському розслідуванні. Ефективність збору інформації залежить від її кількості (обсягу), правдивості, якості та швидкості її отримання. За допомогою одних методів можна отримати більше інформації, ніж від інших, наприклад, це робота з відкритими джерелами та інтерв'ю.

Ці методи зазвичай більш корисні для журналіста-розслідувача у зборі інформації, бо допомагають дістати якомога більше потрібних даних за відносно короткий проміжок часу. Наприклад, інтерв'ю це метод, який в своїй основі передбачає збирання великої кількості даних за короткий час, бо журналісту не потрібно нічого шукати, він просто запитує потрібну інформацію у свого респондента.

2) Складність застосування

Досить важливий аспект, яким можна порівнювати методи розслідувальної журналістики. Складність застосування залежить окрім самого методу від професійності журналіста-розслідувача. Вона характеризується більшим терміном, необхідним для виконання, необхідністю проявляти певні навички та здібності. Найскладнішими методами у розслідувальній журналістиці є експеримент та журналістика під прикриттям.

Це пояснюється тим, що вони є не тільки досить складними у застосуванні а й вимагають від журналіста неабиякої творчості у роботі, бо їх він має планувати і придумувати все самотужки. На жаль, немає чіткої інструкції, як що робити, тому все залежить від журналіста і його творчості та креативності. До того ж ці методи характеризуються тим, що потребують більше часу на виконання, в цьому і полягає їх складність.

3) Безпечність використання

Цей фактор досить сильно впливає на прогрес і ефективність журналістського розслідування, бо від нього залежить безпека журналіста. Робота розслідувача в цілому є не дуже безпечною, бо це постійний ризик перейти дорогу не тій людині, яка може помститися, у такому випадку майже вся розслідувальна діяльність пов'язана з ризиком. Проте одні методи суттєво безпечніші за інші, бо не вимагають від журналіста екстраординарних дій або переступання за етичні чи правові рамки.

Безпечними, наприклад, є майже всі фундаментальні методи, окрім експерименту, бо він передбачає «провокування дійсності», а це досить непередбачувано. Небезпечними ж, є ті методи, які або можуть мати несподіваний і негативний результат (експеримент, журналістика під прикриттям), або можуть бути пов'язані з неправомірністю чи неетичністю (перехоплення даних).

4) Цінність та унікальність інформації

Важливий критерій у розслідувальній журналістиці, бо він нього на пряму залежить результат усієї праці журналіста. Те, наскільки та чи інша інформація є унікальною робить розслідування більш чи менш значущим для суспільства. Візьмемо приклад: журналіст-розслідувач знаходить через відкриті джерела (наприклад за допомогою системи державних закупівель «Prozorro») факт закупівлі міською адміністрацією лавок або смітників за дуже високу ціну. Він робить про це розслідування: привід є, докази є, проте інформація загальновідома і не вкрай значуща. Другий приклад: розслідувач знаходить інсайдера, від якого дізнається, що в певній компанії експлуатують робітників і порушують права людини, після цього він влаштовує експеримент, у процесі якого доводить вину компанії. Робить розслідування, оприлюднює злочин компанії: є привід, докази, інформація не загальновідома, унікальна.

Цінність отриманої інформації залежить від багатьох факторів, наприклад, таких як новизна, достовірність, актуальність. Ці фактори є дуже важливими для будь-якого журналістського розслідування, адже на пряму впливають на його результат і успіх. Методи, за допомогою яких можна отримати більш унікальну і значущу інформацію, яку переважно не знайти у відкритих джерелах, це інтерв'ю, перехоплення даних, експеримент.

5) Етичність та правомірність застосування

За етичністю і правомірністю не всі методи журналістського розслідування є однаковими. Наприклад такі методи, як перехоплення даних, журналістика під прикриттям, а іноді й експеримент, знаходяться на тонкій грані законності і етики, і за деяких обставин їх використання може зашкодити розслідувачу. Зважаючи на це, журналіст завжди має розуміти, який метод йому краще використовувати для своєї роботи.

Проте не варто покладатися лише на це, журналіст-розслідувач повинен використовувати усі методи задля інформування суспільства про важливі речі. Повністю етичними та законними вважаються базові методи

розслідування, тобто інтерв'ю, спостереження, робота з документами (з експериментом можна бути обережнішим, бо це провокація дійсності).

РОЗДІЛ ІV

БАЗИ ДАНИХ ТА РЕЄСТРИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ЖУРНАЛІСТА-РОЗСЛІДУВАЧА

У практиці журналістських розслідувань досить важливим аспектом є застосування баз даних — «база даних (англ. *database*) – сукупність даних, організованих відповідно до концепції, яка описує характеристики цих даних і взаємозв'язки між їх елементами; ця сукупність підтримує щонайменше одну з областей застосування. В загальному випадку база даних містить схеми, таблиці, подання, збережені процедури та інші об'єкти. Дані у базі організовують відповідно до моделі організації даних. Таким чином, сучасна база даних, крім самих даних, містить їх опис та може містити засоби для їх обробки» [2].

Визначну роль у розслідувальній журналістиці останніх десятиліть грають державні реєстри та бази даних. Вони слугують унікальним інструментом пошуку важливої інформації задля досягнення поставлених журналістом задач. Працюють такі ресурси за схемою пошуку необхідних даних з різноманітних сфер, це може бути юридична, екологічна, майнова (податкова) та інші сфери.

Такі ресурси надають вузькоспеціальну інформацію щодо конкретних осіб або компаній, що може сильно допомогти журналістам-розслідувачам у їхній роботі. В реєстрах та базах даних може бути знайдені такі види інформації, як: фінансові документи, публічна інформація про компанії, державні закупівлі, нерухомість та багато інших корисних даних, які можуть бути на перший погляд приховані від звичайного громадянина.

Зазвичай, для того щоб скористатися базами даних, щоб знайти потрібну інформацію, людині треба шукати за ключовими словами, адресою або ім'ям і прізвищем особи, про яку треба знайти дані. Далі необхідно проаналізувати отриману інформацію з точки зору причетності до суті розслідування, правдивості тощо. Для того щоб знайти докази в базах даних,

необхідно точно знати, яку інформацію ти шукаєш, без цього з них не буде зиску.

Важливим тут є зіставляти дані з реєстрів з іншими джерелами, наприклад, такими як інсайдерські або особисто проведеними інтерв'ю, спостереженнями і тд. Інформація може як збігатися, так і повністю різнитися. Наведемо приклад: у єдиному державному реєстрі декларацій вказано, що у особи, яка є об'єктом розслідування, зареєстрована машина певної моделі, придбана за певні кошти. З інших джерел дізнаємося, що об'єкт розслідування вже давно їздить на іншій машині, яка не зареєстрована в реєстрі і коштує набагато дорожче, ніж його попереднє авто. Такі випадки можуть слугувати гарними доказами у, наприклад, антикорупційних розслідуваннях [2].

Бази даних та реєстри слугують прекрасним джерелом для отримання корисної інформації та доказової бази розслідування у різних сферах. Наприклад, вони використовуються для дослідження діяльності громадських діячів та політиків. Так, можна дізнатися багато цікавого про зв'язки політика зі спонсорами, його фінансові внески за останній час тощо. Також за допомогою баз даних можна шукати інформацію про правопорушення або судові рішення.

Зазвичай ця інформація є частково прихованою, і навіть у реєстрах не можна знайти все, що потрібно. Але це буває дуже корисно, особливо у тому випадку, коли потрібно знайти якесь незначне правопорушення, про яке не писали у ЗМІ і яке нічим особливо не примітне для загалу. Або можна скористатися базами даних про екологію, наприклад, карту стихійних сміттєзвалищ, або реєстром декларацій про відходи. Такі джерела стануть у нагоді тим журналістам, які працюють з розслідуваннями екологічних катастроф тощо.

Але найбільшим попитом у журналістів-розслідувачів користуються ті бази даних, які дозволяють знайти інформацію про компанії та приватні організації. За допомогою них можна дізнатися дуже багато цікавих речей

стосовно конкретних організацій. Розслідувачу знадобляться дані про фінансові транзакції і інші операції для того, щоб зробити свої висновки і розповісти про це суспільству. Проте наразі (принаймні з лютого 2022 року) скористатися деякими базами даних в Україні не вийде, їх роботу було призупинено у зв'язку з воєнним станом в країні. Багато якої інформації просто не можна викладати в публічний доступ, щоб нею не скористався ворог.

4.1 Бази даних з юридичною інформацією

Для журналістського розслідування може бути дуже корисним використання таких джерел, як реєстри юридичних осіб або судових рішень. Такі ресурси дають доступ до величезної кількості юридичних даних про підприємства, конкретних осіб, фінансові звіти компаній, різноманітні документи. Якщо використовувати такі ресурси правильно, то можна знаходити зв'язки між певними особами та організаціями, відстежувати судові рішення стосовно тієї чи іншої людини, яка фігурує в справі розслідування, фіксувати та перевіряти фінансову діяльність організацій та підприємств.

Наприклад, за допомогою **«Єдиного державного реєстру судових рішень»** [12] журналіст-розслідувач може знаходити факти порушення законодавства або зловживання повноваженнями. У реєстр заносяться всі рішення, які були ухвалені судами України у адміністративних, цивільних та господарських справах, а також у справах про кримінальні впровадження та адміністративні правопорушення. Ресурс дає можливість знаходити інформацію про судові рішення за пошуком по ключовим даним: регіон суду, найменування суду, ПІБ судді, реєстраційний номер рішення і т.д.

За аналогічним прикладом можна знаходити юридичну інформацію про конкретних людей у **«Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»** [13]. У ньому можна знайти оприлюднену інформацію про (майже) будь-яку юридичну

особу і підприємця в Україні. Проте інформація, що зберігається у відкритому доступі, становить лише близько 25%, щоб дізнатися усі дані, потрібно робити офіційний письмовий запит, а також оплачувати його. Цей ресурс допоможе дізнатися, хто стоїть за певним бізнесом або встановити зв'язки між конкретними людьми і компаніями.

Таким чином використання баз даних, які спеціалізуються на юридичній інформації, дозволяє журналістам-розслідувачам отримувати точні, а головне ексклюзивні юридичні дані про тих осіб або підприємства, які їх цікавлять. Це може бути дуже корисним для проведення своїх власних досліджень у певній тематиці, а також у виявленні правопорушень і розкритті різних злочинів. Недоліками роботи з цими ресурсами є великі обсяги інформації, яку треба обробляти, аналізувати і перевіряти, а також прихованість деяких даних у реєстрах, через що іноді неможливо скласти повну картину.

4.2 Майнові та фінансові бази даних

Бази даних та реєстри, що містять інформацію стосовно власності або фінансів, є надзвичайно корисним інструментом для журналіста-розслідувача. За допомогою них можна дізнатися багато чого цікавого про майнові статки або фінанси тієї чи іншої особи, якщо вона звісно задекларувала їх на себе. Документами, які допоможуть у цій справі, можуть бути фінансові звіти, банківські операції, декларації.

Журналісти-розслідувачі можуть використовувати такі ресурси задля виявлення можливих порушень законодавства, тіньових схем оподаткування та інших злочинів. Проте найчастіше такі реєстри використовуються для розкриття корупційних схем на різних рівнях, від малого бізнесу до державних корупційних механізмів.

Наприклад, за допомогою «Єдиного державного реєстру декларацій» [14], онлайн системи, в якій оприлюднені майнові декларації, журналісти-розслідувачі можуть робити повноцінні антикорупційні розслідування. Цей

ресурс підпорядковується і керується Національним агентством з запобігання корупції. Був створений у 2016 році спеціально для того, щоб, по-перше, полегшити процес декларування держслужбовцям, по-друге, щоб оприлюднювати майнову інформацію останніх, роблячи її таким чином загальнодоступною.

Також для антикорупційних розслідувань досить корисним буде база даних «**ProZorro**» [42]. По своїй суті, це система публічних державних закупівель, у якій проводяться тендери між постачальниками. У ній комунальні або державні замовники заявляють про необхідність тих чи інших послуг або товарів, після цього створюється тендер, у якому беруть участь представники різних компаній щоб стати офіційним постачальником. Для журналістів-розслідувачів цей ресурс є джерелом дуже цінної інформації, яка допоможе в розслідуваннях, пов'язаних з корупцією. Наприклад, якщо держслужбовець оголосить на тендері завищену ціну на певний товар, то це є прямою підставою для журналістського розслідування [43].

Таким чином, використання баз даних та реєстрів, які спеціалізуються на фінансовій інформації дозволяє журналістам-розслідувачам отримувати дуже корисні дані та факти. З українських журналістів досить активно користуються базами даних є **Bigus Info**. Використовуючи такі ресурси, можна дуже ефективно і якісно здійснювати антикорупційну діяльність у нашій країні.

4.3 Бази даних з екологічної тематики

Розслідування у сфері екології є доволі важливими у наш час, бо стан довкілля є близьким до катастрофічного у багатьох містах України, до того ж винними у цьому часто стають бізнесмени, підприємства яких намагаються заробити на природі. Тематика журналістських екологічних розслідувань базується навколо таких аспектів, як надкористування, порушення законодавства з екологічних питань, охорона природи. Відповідно, щоб

займатися розслідуваннями таких справ, потрібні відповідні ресурси — бази даних та реєстри з екологічної тематики.

Вони стають корисними інструментами для журналістів-розслідувачів, що досліджують, наприклад, порушення стандартів екології та працюють над проблемами забруднення навколишнього середовища. Ці ресурси можуть допомогти знайти інформацію про забруднення повітря або водойм, побачити, в якому регіоні є проблеми з викидами відходів з промислових підприємств, і, користуючись цими даними, робити власні розслідування. До того ж такі бази даних можуть містити дуже корисну інформацію про діяльність підприємств, екологічні експертизи проектів будівництв та інші корисні факти.

Наприклад, за допомогою **«Публічної кадастрової карти України»** (наразі джерело є недоступним з причин військового стану в країні) можна дізнатися про право власності на всі земельні ділянки, що може дуже знадобитися під час розслідування. Карта показує різні шари, такі як: ортофотоплани, кадастровий поділ, архівні ділянки, обласні центри та інші. З найбільш корисного для екологічних розслідувань можна виділити, що карта відображає родовища корисних копалин, нафтогазові свердловини, геонадра, а також шари лісів, природно-заповідних фондів та ґрунтів України.

Ще одним корисним ресурсом є **«Реєстр декларацій про відходи»** [30], який згідно закону «Про відходи» містить у собі паспортизований облік відходів. У ньому можна знайти інформацію про відходи суб'єктів господарської діяльності та промислових підприємств. Спираючись на ці дані, журналіст-розслідувач може дізнатися, хто з компаній міг стояти за забрудненням довкілля на конкретній ділянці.

ВИСНОВКИ

Під час написання кваліфікаційного проекту було досліджено жанр журналістського розслідування, визначено його принципи та функції. Зокрема, у роботі було проаналізовано, якими можуть бути види журналістського розслідування та його основні етапи. Також було розглянуто розвиток цього жанру і відомі розслідувачі, чим вони відзначилися.

З завдань які були зазначені на початку були виконані всі. У кваліфікаційній роботі ми визначили, що методи журналістських розслідувань є найбільш ефективним у поєднанні один з одним, адже це значно збільшує кількість даних які можна отримувати для розслідування.

Під час роботи над цим матеріалом аналізувалися текстові та відео публікації журналістських розслідувань в українських та зарубіжних виданнях. Вони послугували гарним прикладом використання різних методів у розслідувальній діяльності. Відповідно до специфіки роботи того чи іншого видання відрізнялися і методи, які застосовувалися на практиці, а також і сам результат розслідування.

Було проведено порівняння аналізованих методів за такими факторами як ефективність, складність застосування, етичність, безпечність використання, цінність інформації. За власними спостереженнями з'ясувалося, що одним з найбільш ефективних методів виявилися відкриті джерела, адже вони містять у собі усі необхідні ресурси та інструменти для виконання повноцінної пошукової роботи. До того ж використання цього методу є повністю етичним та законним, згідно зі стандартами.

Були досліджені і описані особливості кожного з методів журналістського розслідування. Аналізувалися такі явища як журналістика під прикриттям і перехоплення даних. Доведено на прикладах що ці аспекти можуть слугувати методами у розслідувальній журналістиці, адже вони спрямовані на викриття суспільних вад і злочинів шляхом пошуку інформації через приховані та/або неетичні джерела.

Також було запропоновано низку інструментів з відкритих джерел для пошуку і перевірки інформації, що може знадобитися під час журналістського розслідування. Це такі ресурси як бази даних, реєстри, корисні для пошуку телеграм-боти, інструменти для перевірки достовірності зображень і відео-публікацій.

Таким чином, мету і завдання дипломної роботи виконано. Досліджено такий жанр журналістики як журналістське розслідування, визначено його види, функції, етапи роботи. Максимальну увагу приділено методам цього жанру, проаналізовані всі їх ознаки та особливості, специфіку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боб Вудворд [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Вільна енциклопедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Боб_Вудворд
2. База даних [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Вільна енциклопедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/База_даних
3. Вотергейтський скандал [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Вільна енциклопедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вотергейтський_скандал
4. Вальраф, Гюнтер [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Вільна енциклопедія. — Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Вальраф,_Гюнтер
5. ВІДЕО З ТЕЛЕФОНІВ ОКУПАНТІВ: АУЄ, бухі побратими, діти з рублями, дікпик, колгосп ім. шойгу +RUS SUB [Електронний ресурс]: Телебачення Торонто YouTube-канал [відео] – Режим доступу: https://youtu.be/Yq7_I-uuWr4
6. Глибока горлянка (Вотергейтський скандал) [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Вільна енциклопедія. — Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Глибока_горлянка_\(Вотергейтський_скандал\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Глибока_горлянка_(Вотергейтський_скандал))
7. Г'юї Лонг [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Вільна енциклопедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Г%27юї_Лонг
8. Девід Барстоу [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Вільна енциклопедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Девід_Барстоу
9. Дистанційні вбивці: хто націлює російські крилаті ракети на Україну [Електронний ресурс]: Bellingcat — Режим доступу: <https://uk.bellingcat.com/rozsliduvannya/2022/11/07/the-remote-control-killers-behind-russias-cruise-missile-strikes-on-ukraine-uk/>
10. Депутати-втікачі і їхні зарплати: кому ми платили під час війни [Електронний ресурс]: ВІНУС Info YouTube-канал [відео] – Режим доступу: <https://youtu.be/6eWz86qPvjU>

11. Дело раскрыто. Я знаю всех, кто пытался меня убить [Електронний ресурс]: Алексей Навальный YouTube-канал [відео] – Режим доступу: <https://youtu.be/smhi6jts97I>

12. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]: Reustr — Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua>

13. Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань [Електронний ресурс]: МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ — Режим доступу: <https://usr.minjust.gov.ua/content/free-search>

14. Єдиний державний реєстр декларацій [Електронний ресурс]: nazk.gov.ua — Режим доступу: <https://portal.nazk.gov.ua/login>

15. Журналіст, який звинувачував і доводив. Історія Гюнтера Вальрафа [Електронний ресурс]: Медіакритика — Режим доступу: <https://www.mediakrytyka.info/ohlyady-analytyka/zhurnalist-yakyy-zvynuvachuvav-i-dovodyv-istoriya-gyuntera-valrafa.html>

16. Журналістика під прикриттям [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Вільна енциклопедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Журналістика_під_прикриттям

17. "Зав'язали очі і розстріляли": свідки про злочини рф на Херсонщині [Електронний ресурс]: ВІНУS Info YouTube-канал [відео] – Режим доступу: <https://youtu.be/hu6OXQn61kU>

18. Захист інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле-, та відео зйомок [Електронний ресурс]: Factor. — Режим доступу: <https://i.factor.ua/ukr/law-54/section-297/article-5530/>

19. Й, Людвіг. Інвестигативний пошук Л93/ Видання 3-е, перероблене / За загал. ред. В. Ф. Іванова, Пер. з нім. А. Баканов, В. Климченко. — Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2017. — 266 с

20. Карл Бернштейн [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Вільна енциклопедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Карл_Бернштейн

21. Кодекс етики українського журналіста [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Вільна енциклопедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кодекс_етики_українського_журналіста

22. Киву знайдено! Де живе зрадник і його родина: ділимося координатами [Електронний ресурс]: ВІНУС Info YouTube-канал [відео] – Режим доступу: <https://youtu.be/EI95E9PGHK0>

23. Массове вбивство в Сонгмі [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Вільна енциклопедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Масове_вбивство_в_Сонгмі

24. Найпонтівіший нардеп з ОПЗЖ: автопарк на мільйон \$ і зв'язки з росбізнесом Суто Мамояна [Електронний ресурс]: ВІНУС Info YouTube-канал [відео] – Режим доступу: <https://youtu.be/JY77832ds2M>

25. Нові контракти Міноборони: скільки зароблять фірми-постачальники [Електронний ресурс]: ВІНУС Info YouTube-канал [відео] – Режим доступу: <https://youtu.be/ZDv2Mwgd1mI>

26. Нові ТАЧКИ ДЕПУТАТИВ: що купують слуги народу під час війни [Електронний ресурс]: ВІНУС Info YouTube-канал [відео] – Режим доступу: <https://youtu.be/8veLFRPOkPA>

27. Посібник з журналістських розслідувань. Теорія та практика / Беата Бель, Олександр Бурмагін, Томаш Патора, Олег Хоменок. — К., 2013. — 190 с.

28. Прослушка Медведчука: стосунки з Порошенком, Путіним і бойовиками [Електронний ресурс]: ВІНУС Info YouTube-канал [відео] – Режим доступу: https://youtu.be/VZJG_RKktBQ

29. РОСІЙСЬКІ ВІЙСЬКА В СИРІЇ: тортури, хімічна зброя та бомбардування міст +ENG SUB [Електронний ресурс]: Телебачення Торонто YouTube-канал [відео] – Режим доступу: <https://youtu.be/NIRtOEBgxA4>

30. Реєстр декларацій про відходи [Електронний ресурс]: eco.gov.ua — Режим доступу: <https://eco.gov.ua/reyestr-deklaracij-pro-vidhodi>

31. Сеймур Герш [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Вільна енциклопедія. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сеймур_Герш
32. Стаття 21. Інформація з обмеженим доступом [Електронний ресурс]: Kodeksy.com.ua. — Режим доступу: https://kodeksy.com.ua/pro_informatsiyu/statja-21.htm
33. Стаття 29. Поширення суспільно необхідної інформації [Електронний ресурс]: Kodeksy.com.ua. — Режим доступу: https://kodeksy.com.ua/pro_informatsiyu/statja-29.htm
34. Тертычный А. А.. Расследовательская журналистика, Учебное пособие для вузов. — М.: Аспект Пресс, 2002. — 383 с.
35. Тайный агент - Скандальная программа о кафе-хостеле. Общепит - 3 сезон - Выпуск 2 от 25.02.2019 [Електронний ресурс]: Новый Канал YouTube-канал [відео] – Режим доступу: https://youtu.be/vrAp6_akUL8
36. Тайный агент - Кулинария - Выпуск 1 от 20.02.2017 [Електронний ресурс]: Новый Канал YouTube-канал [відео] – Режим доступу: <https://youtu.be/hl2Qfh01AE4>
37. Кто ховає ТАЄМНІ АКТИВИ Медведчука і Козака? [Електронний ресурс]: ВІНУС Info YouTube-канал [відео] – Режим доступу: <https://youtu.be/p7w9ERoEE5U>
38. Я позвонил своему убийце. Он признался [Електронний ресурс]: Алексей Навальный YouTube-канал [відео] – Режим доступу: <https://youtu.be/ibqiet6Bg38>
39. How America Took Out The Nord Stream Pipeline [Електронний ресурс]: Substack — Режим доступу: <https://seymourhersh.substack.com/p/how-america-took-out-the-nord-stream>
40. Muckraker [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Вільна енциклопедія. — Режим доступу: <https://en.wikipedia.org/wiki/Muckraker>

41. Message machine, Behind TV Analysts, Pentagon's Hidden Hand [Електронний ресурс]: The New York Times (archives) — Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20090416003313/http://www.nytimes.com/2008/04/20/washington/20generals.html>

42. ProZorro [Електронний ресурс]: ProZorro — Режим доступу: <https://prozorro.gov.ua>

43. Prozorro [Електронний ресурс]: Вікіпедія. Вільна енциклопедія. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Prozorro>